

Indhold:

Forord

Jørn Erslev Andersen:
J. P. Jacobsens biografieret

Else Bisgaard:
Komponisten Poul Frederik Oldenborg Poulsen

Per Jacobsen:
Dyrets år – roman om Marie Grubbe

Klaus Rifbjerg:
J. P. Jacobsen

Ernst-Ullrich Pinkert:
»Tænk på mig. Læs Niels Lyhne!«
Arthur Schnitzler og J. P. Jacobsen

Per Jacobsen:
Ateisme hos J. P. Jacobsen

Søren Sørensen:
Vid J. P. Jacobsen död

Mindedigt

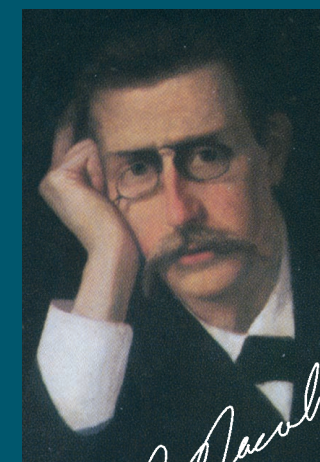
Brev fra Jacobsen

J. P. Jacobsen Selskabet

ISBN 978-87-88945-46-1

JACOBSENIANA

SKRIFTER FRA J. P. JACOBSEN SELSKABET

J. P. Jacobsen

Nummer 9

JACOBSENIANA

Skrifter fra J. P. Jacobsen Selskabet

Nr. 9, 2015

Udgiver:

J. P. Jacobsen Selskabet, Thisted Museum, Jernbanegade 4, 7700 Thisted
samt Institut for Æstetik og Kommunikation, Aarhus Universitet, Lange-
landsgade 139, 8000 Århus C

Redaktion:

Jørn Erslev Andersen og Svend Sørensen

Dtp:

Karin S. Fredsøe, Tilde Grafisk

Tryk:

AKA-PRINT a/s

Oplag:

250

© J. P. Jacobsen Selskabet og forfatterne

ISBN 978-87-88945-46-1

Gratis for medlemmer af J. P. Jacobsen Selskabet.

Kan i begrænset omfang rekvireres ved henvendelse til J. P. Jacobsen
Selskabet, Thisted Museum, Jernbanegade 4, 7700 Thisted

Elektronisk udgave på J. P. Jacobsen Selskabets hjemmeside:
www.jpjselskabet.dk

FORORD

Dette nummer af Jacobseniana indledes med omtaler af tre bøger, der knytter sig til J. P. Jacobsens forfatterskab. Den første er Kristian Himmelstrups nye biografi om J. P. Jacobsen, der anmeldes af Jørn Erslev Andersen. Han er lektor i æstetik, kultur og litteratur ved Aarhus Universitet og med i bestyrelsen af J. P. Jacobsen Selskabet og i redaktionen af Jacobseniana.

Else Bisgaard har kigget på en bog om komponisten Poul Frederik Oldenborg Poulsen, der har sat melodi til flere af Jacobsens digte. Han var i øvrigt sønnesøn af Frederik d. 7. Den historie bliver vi ikke snydt for i Else Bisgaards omtale af bogen. Hun er lektor i dansk og religion og medlem af bestyrelsen for J. P. Jacobsen Selskabet.

Vi slutter boganmeldelserne med Lone Hørslevs bog *Dyrets år*, der handler om Marie Grubbe. Anmelderen er Per Jacobsen, der 1968-2005 var lektor ved Slavisk institut ved Københavns Universitet med sydslaviske sprog og litteraturer som område. Han har også bidraget til dette nummer af Jacobseniana med en artikel om ateismen i Jacobsens forfatterskab.

Lone Hørslev præsenterede i øvrigt sin bog i Thisted Musikteater i slutningen af februar dette år. J. P. Jacobsen Selskabet var medarrangør, og bestyrelsesmedlem Knud Sørensen bidrog med et lille indlæg om Marie Grubbe i dansk litteratur.

Klaus Rifbjerg har også Marie Grubbe som omdrejningspunkt i sin omtale af forfatteren J. P. Jacobsen. Bidraget er fra bogen *Forfatternes Forfatterhistorie*, der udkom på Gyldendal 1980, men blev året før til som radioforedrag. Rifbjerg behøver næppe nogen præsentation (f. 15/12 1931 og beskrevet som den mest synlige og produktive danske forfatter i anden halvdel af 1900-tallet). Her skal lyde en tak for tilladelsen til, at vi kan bringe artiklen om J. P. Jacobsen.

De senere år er foredraget ved årets generalforsamling efterfølgende blevet optrykt i Jacobseniana i mere eller mindre omarbejdet

form. Således også denne gang. Dr. phil. Ernst-Ullrich Pinkerts foredrag om J. P. Jacobsen i de tysksprogede lande er blevet til artiklen om Arthur Schnitzler og J. P. Jacobsen.

Den sidste artikel omhandler Carl von Snoilskys mindededigt »Vid J. P. Jacobsens død«. Om digtet hedder det, at det »er mere end et digt om den afdødes efterladenskaber. Det er også en bautasten over værkernes betydning for svensk litteratur.« Artiklens forfatter Søren Sørensen er formand for Selskabet Bellman og for Samrådet for de Litterære Selskaber i Danmark.

Jacobseniana nr. 9 slutter med gengivelsen af et Jacobsen-brev, som Museum Thy erhvervede i det forgangne år. Desuden bringes et mindededigt om J. P. Jacobsen.

På selskabets hjemmeside www.jpjselskabet.dk kan man under nyheder finde bibliografien *J. P. Jacobsen – litteraturhenvisninger 1967-2014*. Den er udarbejdet af Aage Jørgensen, der er litteraturhistoriker og bibliograf og medlem af Dansk Sprognævn 1978-88 og Det danske Sprog- og Litteraturselskab siden 2005. Redaktionen arbejder på at få bibliografien udgivet i papirform.

Redaktionen

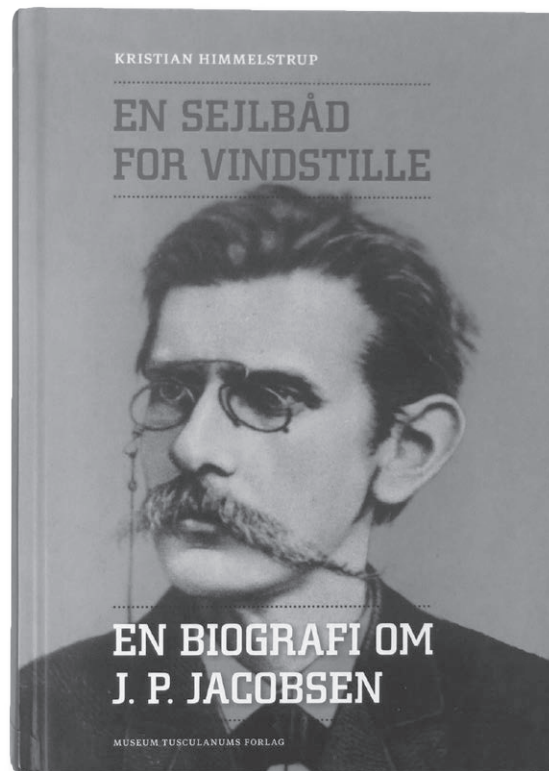
Jørn Erslev Andersen

J. P. Jacobsen biograferet

Kristian Himmelstrup: *En sejlbåd for vindstille. En biografi om J. P. Jacobsen*. København: Museum Tusulanums Forlag. 335 sider. Vejledende pris 298 kr.

I efteråret 2014 udgav cand.mag og M.A. i skandinavisk litteratur Kristian Himmelstrup en stort anlagt biografi om J. P. Jacobsen med titlen *En sejlbåd for vindstille*. Den giver fyldig besked om alt det vi allerede ved om Jacobsens liv og levned, den er flot illustreret og formidlingsaspektet er vægtet meget højt. Det er en biografisk monografi, der gerne benytter sig af fortælletræk hentet fra fiktionens verden. Den bringer ingen afgørende ny viden om Jacobsens liv og værk, men er en veloplagt, sine steder lidt for villet veloplagt, og selvberoende sammenskrivning og formidling af væsentlige dele af receptions litteraturens fremstillinger af personen og forfatteren J. P. Jacobsen, der konsekvent omtales som Peter. Beskrivelserne af Jacobsens to udenlandsophold er interessante og informative.

Himmelstrup forsøger gennem en række forskellige stilistiske, narrative og illustrative manøvrer at biografere Jacobsen på en populariserende og læserinddragende facon. Biografien har dette formidlingsaspekt som sit væsentligste anliggende. Den er ikke baseret på indgående studier i J. P. Jacobsens breve og efterladte papirer, sådan som det var tilfældet med Anna Lincks biografi, som er et pionerarbejde, der først udkom i 1911 og siden i en omarbejdet udgave i 1923 (biografiens bibliografi lister kun den første). Himmelstrup har ganske vist konsulteret breve og papirer på Det Kongelige Bibliotek og Thisted Museum, men uden at finde noget nyt at fortælle og uden at basere sin biografi på nye studier heraf.

I et brev har J. P. Jacobsen kommenteret sit udseende på et billede som »ingenieuragtigt-energisk«. Hans kommentarer bruges af Kristian Himmelstrup om billedet på biografiens forside. Men det var et andet billede, Jacobsen hentydede til. Læs mere om billeder af J. P. Jacobsen i Jacobseniana nr. 8.

Den er heller ikke et forsøg på at forstå Jacobsens biografi og særtræk gennem værkerne, således som det ellers har været gængs i Jacobsen-receptionen. Nævnes kan her Vilhelm Andersen-eleven Aage Knudsens kompromisløse, nærmest stædige forsøg på over mere end 300 sider og gennem værklæsninger i *J. P. Jacobsen i hans digtning* (1950) at lade relationen mellem J. P. Jacobsen og Anna Michelsen (»Thistedprinsessen») være Jacobsens væsentligste personlige

anstødssten og litterære inspirationskilde. Den er heller ikke psykologisk eksaminerende som Frederik Niensens *J. P. Jacobsen. Digteren og Mennesket* (1953), der rummer den berygtede algolagni-læsning, eller ideologikritisk og psykoanalytisk som Jørgen Holmgaards *Intérieur fra det nittende århundredes borgerlige kultur* (1976).

Fraværet af en samlet eller fokuseret idé for biografien er et bevidst valg. I indledningen forklarer Himmelstrup, at en biografi efter hans opfattelse aldrig kan være fuldt ud videnskabelig, da den altid allerede er funderet på konstruktion og fiktion, og fordi en biografis grad af vellykkethed altid afhænger af biografens personlige indlevelsessevne og valg af fremstillingsmåde (dette er, kan vi tilføje, et omdiskuteret emne i nyere dansk biografisme, især i kritikken af Aage Henriksen-skolens mange biografier, som Himmelstrups forståelse af biografien på nævnte punkter har visse fællestræk med, og i editionsfilologi, men Himmelstrup forfølger det ikke videre).

Dertil kommer som sagt biografens stiltræk. Den blander faktuelle oplysninger med dramatiserende litterære fremstillinger, ofte i anvendelse af en pågående præsensform. Jacobsen omtales som nævnt konsekvent ved fornavnet »Peter«, hvilket skaber en fremstillingsmæssig intimitet med den biograferede, som står i stærk kontrast til den alt andet end vennesele og altid distancerede J. P. Jacobsen. Derved udvandes et af Jacobsens velkendte varemærker, nemlig den konsekvente personlige og litterære selvdistance og ironiske maske. En slags jacobseniansk distancens patos, som ikke blot Anna Michelsen, men også hans nærmeste venner og familie måtte leve med.

En af de store gåder i Jacobsens liv er hans forhold til kvinder, ikke mindst den allerede nævnte relation til Anna Michelsen, som han kendte fra barndomstiden i Thisted og senere i København. Hun blev som voksen stærkt religiøs og lagde afstand til hans ateisme og dens tilstedeværelse i værkerne. Efter en kortere kærlighedsaffære i København blev de i midten af 1860'erne skilt fra hinanden i sammenhæng med J. P. Jacobsens personlige krise, men opretholdt

forbindelse. Anna Michelsen forlovede sig i 1867 kortvarigt med en anden, men blev senere mere og mere mentalt urolig og psykisk ustabil og begrundede det med sit forhold til J. P. Jacobsen og hans litteratur (han sendte hende breve og nogle af sine værker). Hun blev flere gange indlagt på psykiatrisk hospital i København og endte med fra 1882 til sin død i 1924 at være indlagt på Sct. Hans Hospital i Roskilde. Historien kendes fra samtiden og Jacobsens omgangskreds og hans samling af breve og papirer, samt fra det meget sparsomme materiale Anna Michelsen efterlod. Der er den dag i dag flere uoplyste eller dunkle forhold i historien, herunder om de faktisk blev forlovet, og det er særdeles omstridt, hvilken betydning historien har for Jacobsen som person og forfatter.

Himmelstrup giver en sober, sine steder dog i sin form noget »kulørt« oversigt over historien, men bringer intet nyt. Jeg savner i fremstillingen en lidt mere udførlig oversigt over historiens behandling i receptions litteraturen. Historien var stærkt i fokus i dansk og svensk litteraturkritik i midten af det 20. århundrede, hvilket Aage Knudsen giver et overblik over i førnævnte afhandling *J. P. Jacobsen i hans digtning* (s. 52-55) og i kapitlet »J.P. Jacobsen og Anna Michelsen« (s. 272-288). I litteraturtidsskriftet *Spring* nr. 13 (1998) giver Søren Sørensen et bud på forståelsen af forholdet. Himmelstrup henholder sig imidlertid stort set kun til Frederik Nielsens fremstilling i førnævnte *J. P. Jacobsen. Digteren og Mennesket* og til de publicerede breve i J. P. Jacobsen, *Samlede Værker* bind 6 (1973). Her savnes en mere grundig og nøgtern receptions-kritisk analyse af forholdets litteraturhistoriske betydning og status.

Noget tilsvarende gør sig gældende andre steder i bogen. Der er således ingen kritisk stillingtagen til receptions litteraturens beskrivelser af det moderne gennembrud og Jacobsens rolle heri. Heller ikke den samtidige reception af Darwin inddrages nævneværdigt, selv om nyere studier i det idéhistoriske tidsskrift *Slagmark* nr. 54¹ og opslag om den danske Darwin-reception på sitet www.darwin.dk

har interessante nye kontekstualiseringer heraf (Himmelstrup nævner dem ikke).

Både Georg Brandes og Jacobsen distancerede sig eksplicit fra Émile Zolas naturalisme, hvad Himmelstrup ikke bemærker. De dyrkede et ganske anderledes natursyn end Zolas, et natursyn, som de ganske vist kaldte for naturalisme, men som for dem betød »kærlighed til naturen« og som ikke er at forstå som naturalisme hos Zola og i regi af udviklingsromanen (som Jacobsen hadede af et godt hjerte). Dette har baggrund i Jacobsens naturvidenskabelige natursyn, hvori han relativiserer sin darwinisme i en holistisk retning. Dette natur- og menneskesyn forsvinder ganske og aldeles ud af dansk litteraturhistorieskrivning på grund af Vilhelm Andersens manipulative manøvre i *Illustreret dansk Litteraturhistorie bind 4 (1923)*², hvor Jacobsens og Brandes' naturalisme på et forkert grundlag entydigt defineres som en rendyrket zolask naturalisme. Transformationen bliver ikke efterfølgende modsagt i dansk litteraturhistorieskrivning. Den blev derimod annekteret af Paul V. Rubow i en sammenligning af Jacobsen og de franske naturalister, hvis hovedbudskab er, at Jacobsen er en usædvanlig dårlig naturalist og derfor slet ikke litterært på højde med den franske naturalismeskoles forfattere. Efterfølgende antager Andersen og Rubows naturalismeforståelser og fortegnende beskrivelser af det moderne gennembrud form af et sejlivet dogme om, at Jacobsens deltagelse i det moderne gennembrud er forbundet med hans dogmatiske påvirkning fra »fransk« naturalisme og udviklingsromanen som genre.

Denne sammenkobling af det moderne gennembrud og fransk naturalisme i relation til Georg Brandes og J. P. Jacobsen eksisterer nærmest kun i dansk litteraturhistorieskrivning, ikke i den internationale, ligesom den er udbredt i danskundervisningen i gymnasiet. Men det er altså en sandhed med modifikationer, nærmest direkte forkert, hvilket en biografi som Himmelstrups kunne have bragt om ikke andet så i det mindste til debat.

Himmelstrup slutter bogen med et kursorisk overblik over Jacobsens omfattende eftermæle i litterære og æstetiske kulturer og fremhæver den store betydning brødrene Brandes havde for eftertidens forståelse af Jacobsen. I den umiddelbare eftertid spillede deres indsats da også en vis rolle (især de posthume udgivelser ved Edvard Brandes og Vilhelm Møller). Men det er altså Vilhelm Andersens polemiske slåen en kile ind mellem Georg Brandes og Jacobsen ved at gøre Zola og Brandes til ensrettede bannerførere for det moderne gennembrud, der får størst betydning for forståelsen af Jacobsens hovedværker i dansk litteraturhistorie efter 1930'erne. Han beskriver *Fru Marie Grubbe* som en »udansk« efterlevelse af Zolas naturalismedogme, ved at lade romanen fokusere på hvad Andersen med ubehag kalder for »Menneskedyret« med et citat fra romanen. *Niels Lyhne* kalder han stik modsat en »dansk« roman, der endnu er varm af sin forfatters følelser, den er altså livsfilosofisk set »ægte«, mens *Fru Marie Grubbe* er en dogmatisk idéroman. Dermed kan han polemisk spille *Niels Lyhne* ud mod hvad han uden videre dikkedarer stipulerer som »franske« naturalistiske idéer hos Georg Brandes, som han i øvrigt kaldte et jødisk fremmedelement i den ægte danske kulturs muldjord.³

Romanen *Niels Lyhne* er selvfølgelig fantastisk, et mesterværk, hvad Himmelstrup da også fint får formidlet, men altså desværre uden kritisk eksamination af Vilhelm Andersens ubehagelige forsøg på antisemitisk at benytte den til at »redde« Jacobsen fra Georg Brandes og radikalismen. Det biografiske perspektiv kunne sagtens have dannet ramme om en kritisk fremstilling og diskussion af det begreb om naturalisme, som Jacobsen eksplicit, og før Zola for alvor slog igennem i dansk litterær kultur, delte med Georg Brandes efter dennes lancering af det i bind 4: *Naturalismen i England i Hovedstrømninger i det nittende Aarhundredes Litteratur*.

Mine indvendinger mod Himmelstrups fremstillinger af Anna Michelsens betydning og Jacobsens darwinisme og naturalisme har

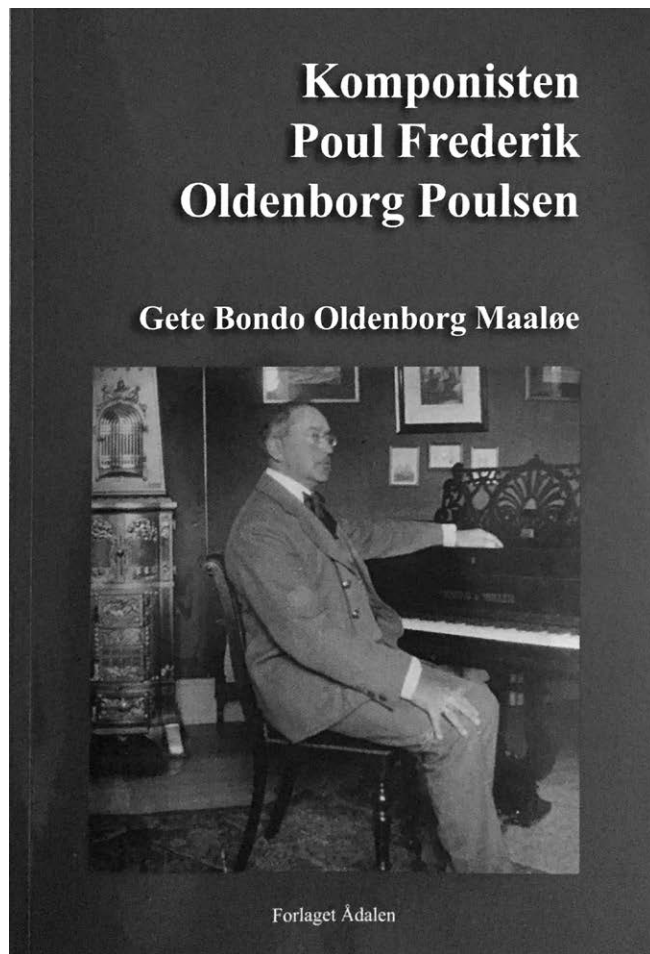
sin begrundelse i at det er væsentlige og endnu uafklarede emner, både i Jacobsen-receptionen og i dansk litteraturhistorieskrivning. De er samtidig udtryk for en ærgrelse over, at biografien på det indholdsmæssige plan har forpasset nogle oplagte muligheder for på disse punkter at puste nyt liv i debatten om Jacobsens liv og litteraturhistoriske rolle.

Som det er nu, har vi fået en biografi om Jacobsen, der gør sig velmente anstrengelser for at formidle Jacobsens liv på en moderne og »let«, man fristes næsten til at sige »oplevelsesøkonomisk« måde, ved at blande biografens personlige indlevelse og begejstring med den biograferedes historier i et fritflydende mix af faktuel oplysning, litterære og dramatiserende indslag, flot udstyr og slagkraftige anvendelser af citater fra Jacobsens værk som regimateriale i kapitelåbninger og afsnitoverskrifter. Kan det skaffe nye Jacobsen-læsere, ja, så er det jo ikke så ringe endda, men det har sine omkostninger.

Biografien bygger på en stor ekstensiv indlæsthed i Jacobsen-litteraturen, men er uden videnskabelig ambition. Det er en biografi, der oplyser grundigt om det allerede kendte ved fænomenet Jacobsen, men som også – i hvert fald for undertegnede – tenderer mod at bortretouchere alt det dragende mystiske, distancerede, intense, vilde, aristokratiske, patetiske, aparte, geniale, platte, uforlignelige og udfordrende i Jacobsens værk – ganske enkelt ved at transformere den monstrøse forfatter J. P. Jacobsen til en intim samtalepartner og fortunlet thisteddreng ved navn Peter.

Noter

- 1 Artiklerne heri af Laura Søvsø Thomassen og Stine Grumsen behandler kritisk Jacobsens og den samtidige danske kulturs Darwin-reception og kan anbefales og downloades fra: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/slagmark/issue/view/224/showToc>
- 2 Jf. heri de på hinanden følgende og interrelaterede kapitler om Georg Brandes og J. P. Jacobsen.
- 3 Alt dette er beskrevet mere udførligt i artiklen »Kampen om J. P. Jacobsen« i min bog *Værelighed. Essays om dansk litteratur* (2005).

Else Bisgaard

Komponisten Poul Frederik Oldenborg Poulsen

En bog af Gete Bondo Oldenborg Maaløe, Forlaget Ådalen, 2013.

Kongens Ligfærd saa jeg da..

Da den purunge Jens Peter Jacobsen en dag i slutningen af 1863 stod på en gade i København og så på ligtoget med Kong Frederik d. 7.'s bære, tænkte han næppe på, at den afdøde konges efterkommer senere skulle lave musik til en række af selve Jens Peters egne, fine digte. Den 16-årige Jens Peter var kort forinden ankommet til hovedstaden for at forberede sig til en studentereksamen ved Dahls kursus. I et brev til familien derhjemme, afsendt ind under jul, skrev han om kongens ligfærd (primtegnet efter 6-tallet betyder fod – 6' er knap 2 meter):

...Kongens Ligfærd saa jeg da og det til gavns det gik ikke 6' fra mig, det var smukt, dog savnede jeg Musik, og desuden var der nogle ligefrem sagt »lurvede« Vogne der indesluttede Rigsraad og Ministre... (af brev til forældrene d. 22/12 63).

Der var langt fra et lille og meget provinsielt Thisted til det store, larmende København med huse i flere etager og et travlt og moderne storbyliv, endnu klemmt inde mellem voldene. Truslen om krig mod Preussen i syd, der snart ville bryde ud i lys lue, var en del af aktuelle politiske debat. Den interesserede tilsyneladende dog ikke den unge Jacobsen så meget som det kongelige dødsfald.

Kongen var den sidste af Oldenborg-slægten på den danske trone. Som barnløs efterfulgtes Frederik d. 7. af Glücksborgeren Christian d. 9.

Eller: det dér med den »barnløse konge« skal, som det vil fremgå, tages med et gran salt!

Modtag min Tak for Sønnen du har skjænket mig...

Frederik d. 7. hører til de mere kendte, farverige og for så vidt populære konger i den danske kongerække. Grundloven blev som bekendt indført under netop Frederik d. 7. i 1849. Ligeledes er det kendt, at han var gift tre gange – sidste gang med Louise Rasmussen, grevinde Danner, hans elskede hustru til venstre hånd. Ingen af disse ægteskaber kastede tronarvinger af sig.

Ikke desto mindre satte hans sønnesøn ca. 50 år senere musik til digte som »Genrebilled«, »Marine« og »Løft de klingre glaspokaler« m.fl.

Forklaringen er, at kongen, trods den i historien påståede barnløshed, alligevel bekom sig en søn med pigen Else Marie Guldborg Poulsen, født på Mors, udvandret til København og altså havnet i selskab med kongen. Hun omtales i en kilde som gangpige ved hoffet. Bekendtskabet mellem gangpigen og kongen fik følger i form af drengen Frederik Carl Christian Poulsen (1843-1923), hvem kongen rent faktisk sørgede for, så godt dette lod sig gøre på dén tid. I bogen om Poul Frederik Oldenburg Poulsen gengiver Gete Maaløe nogle af de breve, som kongen skrev til Else Marie, og hvori han udviser en tilsyneladende ægte interesse og omsorg for sin søn.

Som eksempel kan nævnes brevet, som kongen sendte til Else Marie efter sønnens fødsel, og som i uddrag lyder:

Min egen gode Maria!

Modtag min Tak for Sønnen Du har skjænket mig, det gør mig kun ondt at Du har lidt saa meget derved. Gid Gud vil lade ham leve til din og min Glæde. Naar jeg kommer til Kjøbenhavn, vil det glæde mig at give ham Faderkysset. For hans Uddannelse i Tiden skal jeg nok sørge, og for Moderen med. Naar Du igjen bliver rask, gode Maria, vil det glæde mig at se Dig igjen, og da vil Du nok ogsaa blive ved at være min, ei sandt? ...

Der er flere interessante udsagn i dette brev. Kong Frederik underskriver brevet med *Din troe Ven Frederik*, hvilket understreger kongens udtrykte ønske om, at Maria vil »blive ved at være min«. Udtrykker kongen hermed et dybfølt ønske om, at pigen fremdeles vil være hans veninde/elskerinde – ja endda måske moder til flere børn? Bejler han ligefrem til hende og trygler om hendes gunst: »da vil Du nok ogsaa blive ved at være min, ei sandt?«

Kongen holdt, hvad han lovede i brevet. Else Maries kongelige, uægte søn fik, takket være sin fars hjælp, en fin karriere og stiftede familie. Hans søn og altså Frederik den 7.s sønnesøn, Poul Frederik Oldenburg Poulsen (1877-1939) er hovedpersonen i bogen af samme navn, denne artikels genstand, og Poul Frederik Oldenburg Poulsen (herefter benævnt PFOP) er far til bogens forfatter, Gete. Således har vi et oldebarn af Frederik d. 7. gående rundt blandt os – og dét er da en herlig ting. Bemærk, at der i navnet indgår egennavnet *Oldenburg* som en fin og slet skjult påmindelse om den kongelige farfar.

Om udgivelsen

»Komponisten Poul Frederik Oldenburg Poulsen«

Forlaget Aadalen har siden 2003 udgivet en række bøger i forskellige genrer. Et lille idealistisk forlag med succes. De laver anderledes og smalle udgivelser, som ikke forsøger at leve op til tidens mainstream-tendens. Aadalens bøger kan ikke siges at være de store udstyrsstykker; man lefler ikke for en æstetiserende tidsånd med hang til iøjnefaldende udstyrsstykker og »coffee-table-fornøjelser«. Til gengæld finder vi blandt forlagets udgivelser en række emner, som er ganske utraditionelle i dansk forlagssammenhæng.

Bogen om PFOP er på forlagets hjemmeside kategoriseret under »Klassisk musik«, men kunne vel lige så godt have været placeret som erindringer. På sæt og vis kan man føle sig en smule »genreforvirret«, idet bogen altså rummer såvel biografisk stof og erindringer fra forfatteren Gete Maaløes barndom som tekster og musik.

Bogen er inddelt i en række korte afsnit med beretningen om kong Frederik d. 7. og hans søn som det første. Derefter følger en art biografisk beskrivelse af forfatterens far, PFOPs liv, familie og karriere. Denne del af bogen holdes i en temmelig kortfattet stil med små, korte afsnit. Afslutningsvis følger et afsnit med tekster, som PFOP har sat musik til og som en ekstra og særdeles værdifuld tilføjelse: To cd'er med ret så fremragende indspilninger af PFOPs musik. CD1 rummer værker for sopran, mezzosopran og baryton, mens CD2 rummer de instrumentale værker.

Bogen er rigt forsynet med tegninger, billeder og noder.

Den biografiske del er ikke omfattende, og den åbner kun en lille smule for den fantastiske historie, der må ligge gemt i begivenhederne omkring kongen og hans søns skæbne. Kongens og en simpel gangpiges vidt forskellige sociale positioner var på alle måder en hæmsko for et »naturligt« forhold mellem den lille dreng og en far, der ifølge brevene til moderen absolut ønskede at tage det faderlige ansvar.

Denne side af sagen foldes ikke ud. Forfatteren holder sig til små, korte beretninger, flere steder med kun ganske lidt tekst på den enkelte side. Der må være meget mere at fortælle, og det kunne være interessant en gang at læse en mere tilbundsående beretning om kong Frederik d. 7. og en simpel tjenestepige fra Mors. Et forhold, der kaster lys over de sociale normer og konventioner, der beherskede og begrænsede mennesker tilbage i en tid for længe siden. Man får næsten lyst til at nævne J. P. Jacobsens Marie Grubbe, der jo netop så stort på de snærende, sociale bånd og lod sit følelsesliv dirigere frem for omgivelsernes forventninger til hende.

...en fuldkommen rutineret Organist, der spiller med Smag og kirkelig Sands...

Tilbage til bogen, til digteren J. P. Jacobsens tekster og præsten Poul Frederik Oldenborg Poulsens musik. PFOP betegnes som pianist, organist og komponist af den usædvanligt begavede slags, som altså

kunne spille »med smag og kirkelig sans«, som det fremgår af professor Otto Mallings anbefaling, København 1905. PFOP valgte dog at læse teologi og ernærede sig selv og sin familie som præst. Men hele sit liv spillede og komponerede han musik, som desværre vist næsten er glemt i dag.

I denne udgivelse finder vi PFOPs musik til følgende af Jacobsens digte: *I Seraillets have, Polka, Du Blomst i Dug, Alle de voksende Skygger, Det er Stævnemødets Time, Genrebillede, Marine, Løft de klingre Glaspokaler, Silkesko over gylden Læst og Skoven hvisker med Toves Røst*. Derforuden kan man lytte til en række andre mere eller mindre kendte danske 1800tals-digte i Poulsens musikalske fortolkning, indspillet og sunget af dygtige musikere og sangere.

Ord og musik

Der er ikke langt mellem musik og lyrik. Ordet lyrik er etymologisk forbundet med betegnelsen »lyre«, brugt om et strengeinstrument, som kendes helt tilbage fra antikken. Musikken er forsøget på at tolke de følelser og stemninger, som det talte sprog næppe kan udtrykke. Lyrikken – digtene – bestræber sig ligeledes på at udtrykke følelser, som vi mere aner end forstår det fulde indhold af.

Jacobsens fine og sarte lyriske sprog er musik i sig selv og rummer en tilsyneladende uendelighed af inspiration for komponister.

Der er da også gennem lange tider sat rigtig megen musik til Jacobsens digte. Herom kan man f.eks. læse i *Jacobseniana* nr. 2, 2007 i to omfattende og væsentlige artikler af lektor Jørgen Munk og lic. phil. lektor Jørn Erslev Andersen. Man kan endvidere lytte til en række fornemme, musikalske iscenesættelser på cd'en »Sange af J. P. Jacobsen« ved Bo Holten og *Musica Ficta*, udgivet af J. P. Jacobsen Selskabet på forlaget Naxos 2008.

Det er interessant, at teologen og præsten PFOP valgte netop så mange af ateisten Jacobsens digte som genstand for sine kompositioner.

Med sin musik til Jacobsens og andres digte skriver PFOP sig ind i en sen-romantisk tradition og giver mindelser om de tyske lieder. Musikken er, sagt på jævnt dansk, god at slappe af til. Undertegnede har, med en absolut ikke-professionel tilgang til musik, nydt at lytte til Jacobsens velkendte digte i andre musikalske ikklædninger end de (lidt) mere kendte. PFOPs musik bærer præg af overvejende legende og lette toner; det er ikke de farlige og dystre undertoner, der farvesætter musikken, men et musikalsk sprog, der lader modsætninger arbejde frem mod forløsning og falde til ro i balance og harmoni. Hér er både dur og mol. Her er humor og weltschmerz. Dog mere lethed end tyngde.

På Knæ for Musikken

Lad os runde af med indledningsscenen fra denne artikel: den unge Jens Peter ser kongens ligfølge og skriver hjem om optøget, at han »dog savner musik«! Musikken fik han – desværre post mortem – manglefold. Selve kongens barnebarn blev blandt givnerne af musik til Jacobsens digte.

På bogens titelblad står følgende, skrevet af en V. U. Maaløe:

Kun – ene og alene – med et rent Hjerte – kun med dette, med Sanserne aabne for hele Livets Aandedræt – kun saadan kan man høre Musik – og lade den bjergtage En, - kun paa Knæ; legemligt eller Aandeligt, gaar du ind til den Gudstjeneste, Musik er.

Opfordringen – på knæ for musikken – er hermed givet videre.

* Gete Bondo Oldenburg Maaløe: Komponisten Poul Frederik Oldenburg Poulsen, Forlaget Adalen 2013.

Frederik Nielsen (red.): J. P. Jacobsens samlede værker, Rosenkilde og Bagger 1973, bind 5, breve.

J. P. Jacobsen Selskabets skrifter: Jacobseniana nr. 2, 2007.

www.lundskov.dk

www.jc-klassisk.dk

<http://www.lundskov.dk/text/royal/royal-frederik7-barn.ht>

Per Jacobsen

Dyrets År – en roman om Marie Grubbe

Lone Hørslev: *Dyrets år*. Forlag: C&K, 2014. 236 sider. Pris: 249 kr.

Jeg havde knap nok i min omtale af J. P. Jacobsen i *Digternes Marie Grubbe*, i sidste nummer af Jacobseniana fået sagt, at det nu nok var slut med digternes behandling af Marie Grubbe, før en ny roman om Marie Grubbe dukker op. Der er nu gået tyve år, siden Juliane Preisler udsendte sin roman *Kysse Marie*. Fascinationen af Marie Grubbe er åbenbart uudtømmelig.

Den nye roman er skrevet af Lone Hørslevs roman og bærer navnet *Dyrets år*. Den lidt gådefulde titel viser hen til året 1666, der iflg. Lone Hørslev er dyrets år. Hun har det fra Johannes' åbenbaring, som hun bruger som udgangspunkt for historien om Marie Grubbe. Men det er 666, der er dyrets tal; det ligner jo godt nok 1666. Men det er ikke det samme. Og det er ikke årets tal, men dyrets tal. Og dyret er i virkeligheden et menneske. I tidens løb har der været utallige gætterier på, hvem det dog kunne være.

Lone Hørslevs roman giver os et helt nyt og bestemt ikke uinteressant interiør fra det 17. århundrede. Man kan som forfatter vælge enten at følge Marie Grubbe fra vugge til grav, som J. P. Jacobsen næsten gør det, eller, som Lone Hørslev nu gør det, at plukke en ultrakort periode ud og lade det være julen i året 1666. Hun har gransket i retsudskrifter og forhørsprotokoller fra Marie Grubbes skilsmisser, og hun har også brugt Dan H. Andersens biografi *Marie Grubbe og hendes tid* fra 2006 som grundlag for sin roman. Og fået en historie ud af det, der lader al tvivl ude om Marie, både som offer for sine drifter og for tidens overtro.

Lone Hørslev har valgt at sætte Marie Grubbe ind i et dystert og overtrostramt Christiania, og har givet os et billede af det 17. århundrede, der er meget anderledes end det, J. P. Jacobsen har præsenteret for os. Og dog: ind imellem dukker der passager op fra Jacobsens Fru Marie Grubbe. Som da vi første gang møder hende som ganske ung i Tjeles have og i hendes drømme i lysthuset: »... og en stor, halvnøgen, brun og lodden karl lagde sin hårede arm om hendes liv, og med sine plumpe, brede fødder trådte han sandalerne af hende.« Eller: »Marie drømte at hun gik rundt i en have, det var sommer. Hun gik og smilte, let og tankeløst, tænkte på ingenting og smilte i harmoni med alt omkring sig. Plukkede roser og bar dem ind i en løvstue og badede sine arme i rosernes milde, fugtige kølighed.«

I Hørslevs roman består verden af en overklasse og en underklasse, men fælles for dem er deres tro på varulve, hekse, helvedeshunde og helheste. Der er to parallelle beretninger i bogen: Den ene er om Marie Grubbe og hendes mand og hendes to elskere. Og den anden er beretningen om Jep Thormodsen og Drude, som elskede hinanden og skulle have hinanden, men Jep Thormodsen bliver dræbt, og Drude bliver brændt på bålet som heks. For sådan går det: overklassen går fri, men underklassen betaler. Det er en historie med hovedpersonens drømme om hendes elsker, den fikse rytterkaptajn Guillaume Blanquefort, der har fået sin vilje med hende, og som hun måske – måske ikke – har indfanget ved hjælp af trolddom. Nu vil han ikke mere vide af hende, for det er for farligt at ligge i med selve statholderens kone. I stedet kaster hun sig i armene på sin svoger, Styge Høegh, der sammen med hendes søster, Annemarie, kommer i besøg hos Marie på Akershus slot.

Og disse juledage på Akershus er begyndelsen til Marie Grubbes nedtur, den moralske, endnu ikke den sociale, men den venter hende derude i fremtiden. Det er i disse dage, hendes livsappetit vækkes, først af Blanquefort og da det mislykkes, og hun helt glemmer ham, af Styge Høegh, som hun selvfølgelig slet ikke elsker. Men Guds

spejderøje vogter og ser alt. »Mennesker bliver til dyr og dyr bliver til mennesker... Når et menneske kan gå ud i skoven og forvandles til en varulv.« Som Styge Høegh siger. Og her er der ingen forskel mellem høj og lav. Da Styge Høegh dræber en hund og påstår, det er en varulv, tror hele det høje selskab af »oligarker, handelsfolk og de fineste borgere« i Christiania ham, og da det viser sig at være en ganske almindelig hund, Oluf Skomagers hund Karo, opløses alt i en befriende latter, men de troede ham, var ligeså overbeviste, som han om, at det var en varulv.

Apokalypsen (Johs. Åbenbaring), der som en grundpille spiller sin vigtige rolle i alle relationer mellem mennesker. Alle må være rede til at tage Guds straf, hvad enten de er rige og nyder underholdningen på den islagte Oslofjord sammen med Marie Grubbe, der »er helt vild med det her teater«, eller de er pøbel og bliver kagstrøget, lagt på hjul og stejle, får højre hånd hugget af. »HAK«. (Som hun skriver). Bliver brændt. Alle er de under Herrens tugt. Som der står om Jep Thormodsen, en af de underprivilegerede:

»Vi er på den tid hvor synden findes, og pinen og plagen, og Guds straf er synlig overalt. Jep har set de spedalske. Han har set de hals-huggede, han har set de hængte, og de straffede der går rundt uden ører eller hænder. Eller med tyvemærket i panden, og han har set sine små søskende dø før de knap nok havde smagt på verden, han har selv været nær ved at dø. Han er blevet revset med ris og næver og pisk. Har fået munden proppet fuld af møg og fået stukket gedelort op i sin næse. Han har kæmpet med sygdom, med feber og bylder.«

Jep har været igennem det hele, men Marie går selvfølgelig fri. Bortset fra angsten for livet. Bispen ville ellers have, at også statholderens hustru skal afhøres, om sin forbindelse med hekseri, men det bliver ikke til noget. »De forbandede nordmænd må lære, at det er kongen, der bestemmer, og at Gyldenløve er indsat af kongen, og at kongen er indsat af Gud.«

Og 1666 går og det nye år 1667 begynder. »Nej, jorden er ikke gået under. Ikke endnu. Ingen store kosmiske gudsstraffe, som for eksempel svovl og ild er regnet ned over Christiania.« Men alligevel: »Jeg er Alfa og Omega,« råber Oluf Skomager, med et citat fra apokalypsen, og dræber den stakkels Jep Tormodsen. Og han får sin straf. Bliver halshugget. Og der følger så en af de minutløse skildringer, af det store, ulækre slagterarbejde, som jeg nok skal forskåne læseren for. I bogens sidste afsnit inden epilogen har Lone Hørslev samlet trådene til en grande finale: sex og død i en skønsom blanding. To troldkvinder og en morder skal henrettes, og der er folkefest i Christiania, og Marie og Styge Høegh ser på. Selv om Marie ser væk fra skafottet og med en blanding af afsky og fascination vender sig bort fra den makabre handling og begraver sit yndige ansigt i hans frakke.

Lone Hørslevs bog er et nyt og anderledes forsøg på at tolke Marie Grubbe. Fru Marie Grubbe er treogtyve i 1666, og ved ingen ting om livet, endnu mindre da hun blev gift. Der var ingen til at fortælle hende, at Ulrik Frederik allerede var gift, og at det var derfor, han ikke ville vide af hende. »Tilbage var kun Gyldenløve og hans tørre hud på hænderne, hans lem der lugtede skarpt af urin. Og fra hans mund en sød og rådden dunst, og så hans store svedige korpus.« Der er sandelig ikke noget at sige til, at han bliver kasseret. Og så beskrivelserne af hendes erotiske møder med Blanquefort og især med Styge Høegh, der er kedsommelige i al deres detaljerigdom. Vi hører igen og igen om, hvor usselt og hvor fattigt pøblen lever, og hvor rigt og hvor godt de spiser på Akershus.

Lone Hørslevs beretning om Marie Grubbe er noget slingrende i stilen med sin blanding af moderne storbyssprog og et højtravende dansk: »Denne her smerte var enorm...« og »Døden er et barneskrig, og døden er et åbent skød, som livet lige så stille flyder ud af.« Og vi troede, at »oligarker« i betydningen nyrige først dukkede op i 1990'erne og specielt blev brugt om rige russere. De virker så mærkeligt anakronistiske.

Klaus Rifbjerg

J. P. Jacobsen

Forfatternes Forfatterhistorie, Gyldendal 1980

Forfatteren Jens Peter Jacobsen, der levede fra 1847 til 1885 (det meste af tiden i Thisted) skrev to romaner, en håndfuld digte og syv noveller. Det samlede forfatterskab rummes i to (små) bind. Hovedværkerne er romanerne »Fru Marie Grubbe« og »Niels Lyhne«. I. P. Jacobsen, som han almindeligvis kaldes, er gjort til genstand for omfattende forskning, doktordisputatser er skrevet om ham både på dansk og udenlandsk, og værkerne har i oversat skikkelse haft stor betydning først og fremmest i Tyskland, hvor forfattere som Stefan Zweig, Rainer Maria Rilke og Thomas Mann har aflagt vidnesbyrd om hans påvirkning, som også med lethed kan påvises i de nævntes egne værker.

Hvad det var, der gjorde denne eksklusive, svagelige digter (han led af en uhelbredelig tuberkulose) så betydningsfuld og gav ham en så voldsom gennemslagskraft, er ikke vanskeligt at få øje på. Læst i dag er han »moderne« i den tidløse betydning af ordet, han behersker sine virkemidler suverænt, hans respekt for virkeligheden tvinger ham ikke til unødvendig tørhed, tværtimod, fordi han er så sikker på, at det han ser og hører og lugter og smager er i overensstemmelse med sandheden, der er sit eget usvigelige korrektiv, kan han tillade sig at svinge sig op, at manipulere, udbygge, ciselere, trylle eller m.a.o. *skrive*. Når hans hovedtema, psykologisk og kunstnerisk, er tingenes sammensathed, vil man straks forstå, at han med sine afsøgninger ikke mindst af kompleksiteten i en figur som Marie Grubbe, er på omgangshøjde med en stræben, som de fleste kunstnere i dag kender til. I modsætning til så mange andre er forfatteren lykkelig for at få flere svar på et enkelt spørgsmål. Billedet, maleren maler, får sin

dybde, ikke gennem lagene af maling eller stregernes antal, men ved de fremkaldte vibrationers tæthed hos betragteren, hans eller hendes følelse af perspektivrigdommen.

I stedet for at kaste hele I. P. Jacobsen i hovedet på folk, tror jeg, man vil forstå lidt af, hvad jeg mener, hvis jeg koncentrerer mig om en enkelt scene i »Fru Marie«, der som undertitel også kaldes »Intérieurer fra det syttende århundrede«. Romanen fortæller i sin helhed om adelskvindes stolte og tragiske skæbne. Hun søger kærligheden med lidenskab, men svigtes bestandig – og som det viser sig altid af de fine velbårne. Til sidst kaster hun sin kærlighed på en jævn mand, der ikke undslår sig for at prygle hende. Hun påkalder sig de højere stænders foragt (også den kloge magister Holbergs, selvom han fornuftigvis taler moralsk og med dobbelt tunge) men hun er kommet i havn, har realiseret sig selv, som det hedder i en anden sammenhæng og får nok adgang til Guds rige, hvis et sådant findes.

I romanen »Fru Marie Grubbe« er der ikke kun hovedpersonen, man kunne næsten sige, at alle de andre personer og interieurs til sammen giver hende, danner det billede, hvoraf hun vokser. De er sjæleligt set sider af hende, deres stemninger og konflikter, deres lidenskaber, deres udseende, deres måde at bevæge sig på, selve kulissen, de befolker er den del af hendes portræt, de tegner ved deres virksomhed tiden og dermed hende.

Når jeg har valgt en scene fra Jacobsens debutroman, hvor dens hovedperson slet ikke optræder, er det med fuldt overlæg, fordi hun alligevel er der. De følelser og den stemning, som omfatter skiltringen, detaljerne, er i den grad retningsbestemte (i al deres ivrige strålen i alle retninger) at de kun peger et sted hen: mod Marie Grubbe. De er sat ind ikke blot for at illuminere handlingen, men så at sige for at være med til at skabe det rum, den temperatur, det klima, hvoraf bogens psykologiske og poetiske totalitet vokser, og samtidig udløser de hos digteren (som var videnskabsmand ved siden af og helt *cool* hvad facts angår) den digteriske substans, som sætter

ham i stand til ikke blot at reproducere eller dokumentere »det syttende århundrede«, men får det til at leve, som om man gik rundt i det højstegen.

Det er tricket eller hemmeligheden eller hvad man nu vil, det er lige i det punkt miraklet sker, alt det som skal være til stede (viden, indsigt, intelligens, modenhed) underordner sig inspirationen eller forener sig med den, så syntesen opstår. Digteren bliver iscenesætter og manipulator, sætter af fra virkeligheds-trampolinen og laver fantastiske volter, som gør læseren selv til artist. Man kan jo ikke alt det vidunderlige som den store kunstner kan. Til gengæld oplever man – i de optimale øjeblikke – at det er en selv, der skaber oplevelsen!

Men lad ham selv, I. P. Jacobsen, de store syns- og indfaldsvinklers mand, det er bare om at følge med og hænge på ... tilbage til dengang, det syttende århundredes København. Uden for voldene trænger svenskerne sig sammen, Frederik d. Tredje *har* lovet at dø i sin rede, og i det trange rum bag voldene steg temperaturen:

»Det var hen paa Eftermiddagen. En stærk, ujævn Vind blæste gennem Byens Gader og hvirvlede Skyer af Spaaner, Halmstumper og Støv ét Steds fra og et andet Steds til. Den rev Tagstenene løse, stemmede Røgen ned i Skorstenene og før ilde med Skiltene.

Farvernes lange, mørkeblaa Faner kastede den i Vejret i dunkle Buer, smældede dem ud i sorte Bugter og surrede dem rundt om de svajende Stænger. Rokkedrejernes Hjul gyngede rastløst frem og tilbage, Bundtmagerskiltene slog med de Laadne Haler og Glarmesterens pragtfulde Glassole svinged og blinkede i vildsom Uro, omkap med Badskærernes blankt polerede Bækner.

I Baggaardene slog det med Lemme og Luger, Hønsene maatte krybe i Ly bag Tønder og Skur, og selv Svinene blev urolige i deeres Stier, naar Vinden peb ind gennem sollyse Sprækker og Fuger.

Trods Blæsten var det trykkende hedt, det blæste Varme ned.»

Tre små afsnit, kulissen er mere end ridset op, den er virtuost danset

frem, og samtidig er endnu engang understreget dobbeltheden, det tvetydige, anelsesfulde, komplicerede: det blæser og klapper – men det er varmt. Det blæser varme ned. Vinden presser røgen *ned* i skorstenene, her kan ikke være lagt op til meget andet end en kraftig eksplosion, og vi får da også at vide, at selv *svinene* »blev urolige i deres stier...«

»Inde i Husene sad Folk og gispede af Hede, kun Fluerne summede livligt omkring i den lummervarme Luft.

Paa Gaden var der ikke til at være, og i Bislagene trak det, derfor søgte da ogsaa overalt de, der havde Haver, ud i dem. I den store Have, der laa bag ved Christoffer Urnes Gaard i Vingaardsstræde sad en ung Pige i Skyggen af et af de store Løntræer.«

Først blæsten, så byen, så folket, så svinene, så indendørs, så uden-dørs, først haverne, så haven. *Den store have!* Og i den unge pige, i *skygge*, og så er – rent stilistisk – igen hanen spændt og en udløsning (forløsning) må ske, som digteren omhyggeligt lader komme ved at sætte den følgende sætning for sig. Ny linje og så står der:

»Hun sad og syede.«

Det er en meget typisk og meget karakteristisk Jacobsen-kadence. Og som vi skal se i det følgende gentages og varieres mønstret arabesktigt og underfundigt.

En ny tid, der har vænnet sig til at tænke og opleve i kamerabevægelser vil føle sig hjemme mellem disse *tilts*, køreture, klip og panoreringer – men det er let at forestille sig, hvilken fortryllelse denne virtuositet har udøvet dengang, selvom det også i dag virker fuldkommen overlegent.

»Det var en høj, slank Skikkelse; næsten spinkel var den, men Barmen

var bred og fyldig. Hendes Teint var bleg og blev endnu blegere ved det rige, buklede Haar og de ængsteligt store, sorte Øjne. Næsen var skarp, men fin. Munden stor, men ikke fyldig og med en syg Sødme i Smilet. Læberne var meget røde og Hagen noget spids, men dog stærk og kraftigt formet. Hendes Paaklædning var ikke meget ordentlig: en gammel sort Fløjlsrobe med afbleget Guldbroderi, en ny, grøn Filthat med store, snehvide Struds-fjer og Lædersko med rødslidte Næser. Hun havde Dun i Haaret, og hverken hendes Halskrave eller hendes lange hvide Handsker var ganske rene.«

I skolen lærte vi meget om, hvordan I. P. Jacobsen studerede og læste og puklede for at få klem på de historiske detaljer og klædedragtens udseende i det syttende århundrede for at kunne skrive »Marie Grubbe«, men det henrivende i denne scene er jo netop, at digteren nok afkopierer en tidssvarende dragt, men sandelig gør den levende ved at sørge for at der er fejl i ... ligesom der er i Sophie Urne selv! »En syg Sødme i Smilet«, »Hagen noget spids«, »rødslidte Næser« på skoene og »hverken hendes Halskrave eller hendes lange hvide Handsker var ganske rene«.

Hun og hendes påklædning er »med fejl i« – ligesom livet og de mennesker, der slingre rundt i det. Som Marie Grubbe, naturligvis ... men hendes og Jacobsens suverænitæt består i, at de begge ved noget om, at tingene, eksistensen engang imellem skinner til, faktisk bliver til at få øje på, hvis man behandler den uden alt for mange forbehold. Hvor tit i Marie Grubbe falder ikke solstrålerne pludselig sådan at *tingene kan ses!* Man kan ikke omfatte eksistensen i dens totalitet, men lys og kunst og liv kan engang imellem pege noget ud, så man virkelig ser det er der. F.eks. sådan:

»Hun sad og syede og nynnede til, mens hun i Takt vuggede den ene af sine Sko paa Spidsen af Foden.«

Jeg kender få digtere, der er så skudt i sine kvindelige personer som

I. P. Jacobsen – og det er slet ikke til at stå for bl.a. fordi man jo snart har vænnet sig til, at der er noget skummelt for digtere i at være deres egne følelser bekendt.

»Over hendes Hoved susede og svajede de tætløvede Kroner i den stærke Blæst med en Lyd som af brusende Vande. De høje Stokroser svingede deres blomsterknappede Toppe frem og tilbage i ustadige Buer som grebet af uroligt Vanvid, og Hindbærriiset dukkede sig forknyt og vendte den lyse Vrange ud af Bladene, saa de skiftede Farve ved hvert Pust. Tørre Blade sejlede ned gennem Luften. Græsset lagde sig helt fladt henad Jorden og paa Spiræabusksens lyse Løvbølge vuggede den hvide Blomsterfraade op og ned i evig Skiften.«

Dobbeltspillet igen: idyl og vanvid og en fornyet crescendo mod anslags-pausen før en entré, et nyt kameraskift:

»Saa blev en Stund alting stille, alting rettede sig, endnu som dirrende af Angst og aandeløs Forventning, og i næste Nu hvinede Vinden ned igen, og Urosbølgen med dens Brus og dens Glitren, dens vilde Vuggen og dens rastløse Vekslen bredte sig atter ...

Nede fra Laagen i den anden Ende af Haven kom Ulrik Frederik gaaende.«

Det sære ved det er, at selvom læseren ved optakten til stykket ikke kan vide, at dette vejr, denne uro, denne tvetydighed skal lede til mødet mellem to, en mand og en kvinde, så vil man næsten bande på, at det ikke kan være anderledes. Selvfølgelig ved digteren, hvor han er på vej hen, men han ved ikke bevidst, hvorfor han vælger nøjagtig den rute, mens han til gengæld – som elskerens her – kender sødmen ved at trække tingene ud, ved at forestille sig, ved at lade som ingenting. Det er jo – i overført betydning og helt direkte for den sags skyld – en side af elskovens fornøjelse, samlejets teknik:

»Ulrik Frederik slentrede langsomt opad Gangen, stod nu og da stille og saae

paa Blomsterne og lod i det Hele taget, som om han ikke havde seet, at der var Nogen i Haven. Han drejede saa ind paa en Sidedsti, standsede bag en stor Jasminbusk og rettede paa sin Uniform og sit Bælte, tog Hatten af og purrede op i Haaret og gik videre. »Aah Goddag, Jomfru Sofie,« udbrød han ganske overrasket.

»Goddag,« sagde hun roligt og venligt, fæstnede betænksomt sin Naal i Sytøjet, glattede det med Haanden, saae saa smilende op og nikkede. »Velkommen Hr. Gyldenløve.«

Det er naturligvis ren instruktion, kunne opføres på teatret, personerne optræder her på en scene, hver holdning, hver betoning er beregnet på effekt, de er sig selv meget bevidste, men formår at omskabe det der for andre ville være *embarrassment* til koketteri eller rettere sagt sødme, som er ganske uden sentimentalitet. Det er igen et led i arabesken, en ny snoning, som føres videre:

»Das nenn' ich blindes Glück,« sagde han og bukkede, »jeg ventede kun at finde Jomfruens Hr. Cousin herude.«

Sofie saa paa ham og smilte: »Han er her intet,« sagde hun og rystede paa Hovedet.

»Nej,« sagde Ulrik Frederik og saae ned for sig.

Det udvikler sig til det, det må mellem dem. Han vil gerne have hende – hun gerne ham, men så direkte en *approach* er utænkelig. Ikke fordi det i romaner skal gå kranglet for sig nødvendigvis, men fordi det direkte udtryk i poetisk og eksistentiel sammenhæng alt for ofte afskærer dimensionaliteten, gør spændingen mindre, øger chancen for tvang, plathed og kedsommelighed. De taler vidtløftigt og prægtigt om kærlighedens mulig- og umuligheder, han citerer digte for hende på fransk (det kunne man dengang, også i romaner uden at nogen knurrede) men så ser han på hende endnu en gang, og Jacobsen springer til:

»Hvor var hun ikke dejlig: Øjets mægtige, sugende Nat, hvor Dagen vældede frem i Stimer af myldrende Lysblink som en sort Diamantsten, der spiller i Solskæret, Læbernes smerteligt skønne Bue, Kindens stolte Liliebleghed, der langsomt svandt i rosengylden Rødme, lig en Sky, som Morgensolen belyser, og dunkelaaret som skære Blomsterblade de fine Tindinger, der hemmelighedsfuldt tabte sig op i det mørke Haar ...«

Den får ikke for lidt! Men tag ikke fejl af ironien i det følgende ... og se så, mens digterens ord klinger ud, digteren liggende der, hvor han lader sin helt knæle. Det gjorde ondt, og dette var strengt at hoste i Thisted, hoste sig til døde ... men med pennen blev alt muligt, alting levende og vidunderligt:

»Hendes Haand skælvede i hans, kold som Marmor; hun drog den lempelig tilbage og slog Øjnene ned. Sytøjet gled fra hendes Skød, Ulrik Frederik bøjede det ene Knæ mod Jorden for at tage det op.

»Jomfru Sofie!« sagde han.«

Redaktionens note

Rifbjerg anvender konsekvent skrivemåden I. P. Jacobsen, selv om det normalt kun bruges i talesproget.

Ernst-Ullrich Pinkert

»Tænk på mig. Læs Niels Lyhne!« Arthur Schnitzler og J. P. Jacobsen

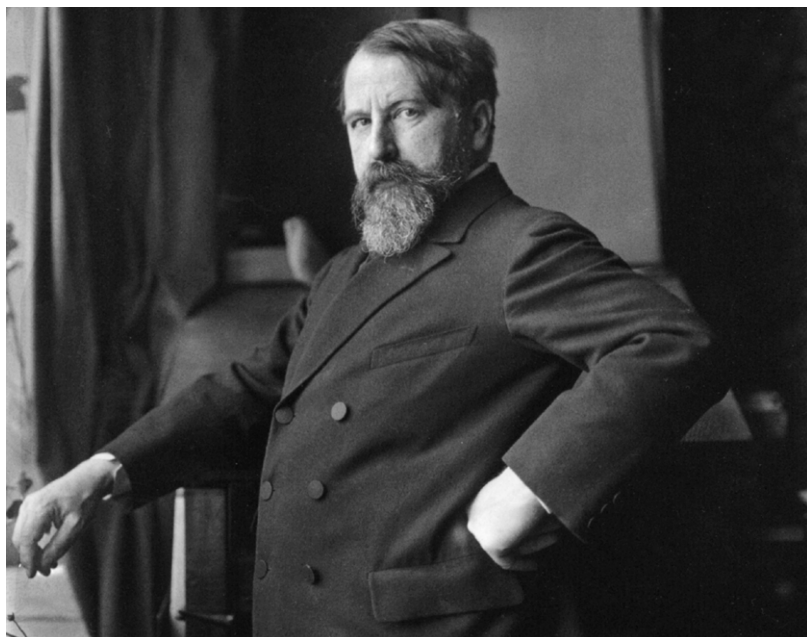
1. Jacobsen-receptionen i Tyskland og Østrig

I hundredåret for Jacobsens død i 1985 udgav J. P. Jacobsen Selskabet en omfattende videnskabelig antologi med titlen *J. P. Jacobsens Spor i ord, billeder og toner*. Formålet med bogen var at dokumentere og diskutere Jacobsens »indflydelse i det fremmede«¹ – dvs. i Europa og i Amerika. Jacobsens spor i Tyskland og i Østrig blev her kortlagt og undersøgt af Bengt Algot Sørensen.² Den foreliggende artikel bygger videre på hans forskning og supplerer den.

I henhold til titel og forord handlede jubilæumsbogen både om Jacobsens »indflydelse« og om hans »spor« i udlandet. Disse to begreber blev ikke defineret, men »indflydelse« handler til dels om målbar virkning, mens »spor« kan være mere flygtige. I denne artikel vil der være behov for begge begreber, og derudover vil der være tale om Jacobsens »resonans« i de tysksprogede lande og om »konvergenser« mellem hans og andres forfatterskaber.

I 1899 skrev Edvard Brandes, at Jacobsens »indflydelse sporedes Norden over i al digterisk Produktion, efter at Marie Grubbe havde indvarslet den nye Tid, og den spores endnu. Han efterlignes maaske for meget – [...] Han er ikke blot det lysende Geni, han er som Aand den store Lærer i Værk og Liv.«³ På dette tidspunkt gør Jacobsens indflydelse sig dog ikke kun gældende i Norden, men også udenfor. Den gav anledning til, at litteraturhistorikere i 1907 på et symposium i Bonn ligefrem diskuterede, »hvorfor Jacobsen i Tyskland havde fået denne store indflydelse.«⁴ Om hans værkers store succes der skriver den *Store Danske Encyklopædi*:

»Omfanget af J. P. Jacobsens berømmelse i udlandet, især i det tysksprogede område, kan man i dag næsten ikke forestille sig. Fra århundredskiftet til 1965 er alene registreret 130 tyske Jacobsen-udgaver. I 1890'erne var Jacobsen her en kultfigur og fejredes som forløber for europæisk symbolisme, ikke mindst i Wien. Rainer Maria Rilke lærte dansk og oversatte ligesom Stefan George flere af hans digte. Kafka, Hermann Hesse, Thomas Mann, Gottfried Benn, Stefan Zweig bør ligeledes nævnes i denne forbindelse. James Joyce i Dublin, Boris Pasternak i Moskva læste begge Jacobsen i tysk oversættelse. Berømmelsens vej ud i den store verden gik også for J. P. Jacobsens værker via tyske oversættelser.«⁵ - Flere forfattere, der ligeledes satte pris på Jacobsen, mangler i denne opremsning, bl.a. østrigeren *Arthur Schnitzler* (1862-1931). Dennes relation til Jacobsen behandles senere i denne artikel.

Arthur Schnitzler, 1912.

Omkring århundredskiftet erfarede Jacobsen en »kultagtig beundring«:⁶ til tider beskrives den som »Jacobsen-mode«, men interessen for Jacobsen var mere end blot et overfladisk modefænomen.⁷ Jacobsens ville ikke have fået denne betydelige »resonans«⁸ i Tyskland og Østrig, hvis ikke flere oversættere havde taget sig af hans værker – igen og igen. Den første oversættelse af en Jacobsen-tekst er af Adolf Strodtmann: novellen *Schuss im Nebel (Et skud i tågen)* udkom i 1875 i *Frankfurter Zeitung*.⁹

Blandt Jacobsen-oversætterne bør man specielt fremhæve østrigeren Marie Herzfeld (1855-1940), der oversatte næsten alle Jacobsens værker. »Hun var den første, der i det tyske sprogområde fik øje på [...] Jacobsens endnu ikke opdagede geni samt dennes fremragende betydning for nyere skandinavisk digtning.«¹⁰ Som oversætter stod hun bag udgivelsen af Jacobsens første *Gesamtausgabe (Samtlige Værker)* i 1898/99 hos forlaget Eugen Diederichs i Leipzig. Men Marie Herzfeld var også en dygtig kritiker og essayist. Hendes tekster om datidens nordiske litteratur var med til at præge den østrigske litteratordiskussion.¹¹ Nogle af sine første essays offentliggjorde hun under et pseudonym, der afslører hendes dybe forbundethed med Jacobsen: *H. M. Lyhne*.

1.1 J. P. Jacobsen – »den store Lærer i Værk og Liv«

Jacobsens »berømmelse« udvikler sig ikke isoleret, men i en større (inter)kulturel kontekst, »den nordiske litteraturs almindelige udbredelse og høje prestige i Tyskland i disse år.«¹² Når Edvard Brandes betegner J. P. Jacobsen som »den store Lærer i Værk og Liv«,¹³ så har ingen anden tysksproget forfatter hyldet Jacobsen i denne rolle som lærer og forbillede så ofte og så intenst som den østrigske digter Rainer Maria Rilke (1875-1926). Det var den tyske forfatter, Jacob Wassermann, der i 1896 havde gjort ham opmærksom på Jacobsen. Først læste Rilke Jacobsen i oversættelser, senere begyndte han at lære dansk for at kunne læse Jacobsen og Kierkegaard på originalsproget,¹⁴

og senere igen oversatte han selv mindst ti Jacobsen-digte til tysk. I 1897 forfattede han et tilegnelsesdigt, *An Jens Peter Jacobsen*, som han noterer i sin tyske udgave af Jacobsens roman, *Fru Marie Grubbe*:

Til Jens Peter Jacobsen

Han var en ensom digter,
en bleg månepoet,
en der stille afblæste stormen,
længslen går foran ham lysere
end foran de højrøstede.

En vielse var hans sygelighed.
Han så forsonet og uden sorg,
hvordan noget fremmed tidligt
løsnede hans slanke hænder
fra livets ranker.¹⁵

Mange passager i Rilkes værker og breve tematiserer Jacobsens betydning for digteren – direkte eller indirekte. Da han sammen med sin kone opholder sig i Paris i 1902, læser de, som han meddeler i et brev, »Jacobsen, hans dagbogsnotater, hans Brandes-breve«.¹⁶ Rilke kan bruge Jacobsen i mange sammenhæng; således benytter han sig af et Jacobsen-citat som motto til sin bog om kunstnerkolonien Worpswede.¹⁷ I denne kunstnerkoloni, der kan sammenlignes med Skagens-malerne, var Jacobsen et »permanent samtaleemne«.¹⁸ Han bliver både et etisk og æstetisk forbillede. Det kommer også til udtryk i Rilkes eneste roman om den unge dansker *Malte Laurids Brigge*, der blev afsluttet i 1908. Rilke understreger, at Jacobsens »skønne og uudtømmelige bøger« fortsat hører til hans »yndlingsbøger«.¹⁹

Rilkes Jacobsen-begejstring har mange facetter, den indeholder også projektioner. En af dem er vel også ensomheden som nødvendig

forudsætning og et eksistentielt krav for enhver digter. En anden er oplevelsen af København, som han i 1904 uden videre identificerede som »Jacobsens by«.²⁰ Rilke er klar over, at han »ser [København] igennem I. P. Jacobsen og på grund af ham«²¹, og han forsøgte ligefrem at »tvinge *Niels Lyhne* og dens forfatter ind i [nutidens] Københavns realitet«, idet han havde besluttet sig for, at »flytte litteraturhistorien ind i nutiden«.²²

For Rilke er Jacobsen den »uudtømmelige, der så og vidste«.²³ Rilkes hengivenhed til Jacobsen er så stor, at han på sin rejse gennem Sjælland og under sit ophold i Charlottenlund »aldrig virkelig sanser« det virkelige Danmark; og når Danmark forekommer i hans værker, så »fjerner Rilke sig aldrig helt fra Jacobsens indtryk«,²⁴ som Erich Unglaub understreger.

Rilkes mest programmatisk bekendelse til Jacobsen findes i et brev til en ung tysk digter fra 5. april 1903:

Kun få af alle mine bøger er mig uundværlige, og to er tilmed altid blandt mine ting hvor jeg end befinder mig [...]: Bibelen og den store danske digter *Jens Peter Jacobsens* bøger. [...] anskaf Dem det lille bind *Seks noveller* af J.P. Jacobsen og hans roman: *Niels Lyhne*, og begynd med første binds første novelle som hedder *Mogens*. En verden vil komme over Dem, en verdens lykke, rigdom og ubegribelige storhed. Lev for en tid i disse bøger, lær af dem, hvad der synes Dem værd at lære, men frem for alt, elsk dem. Denne kærlighed vil tusind og atter tusind gange blive gengældt, [...] – den vil, det er jeg vis på, løbe gennem Deres tilblivelses vævning som en af de vigtigste af alle Deres erfaringers, skuffelsers og glæders tråde. Hvis jeg skal sige hvem der lærte mig noget om skabelsens væsen, dens dyb og evighed, er der kun to navne, jeg kan nævne: *Jacobsen*, den store, store digter, og *Auguste Rodin*, billedhuggeren, som ikke har sin lige blandt alle nulevende kunstnere.²⁵

Da Rilke dør i 1926, tematiserer *Berlingske Tidende* i sin nekrolog bl.a. Rilkes forhold til Jacobsen: »Den østrigske Digter stod [...] nordisk Aandsliv nær. Han var stærkt paavirket af I. P.-Jacobsen.«²⁶ Men et fransk litteraturtidsskrift undrer sig over, hvordan det kunne gå til, at Rilke var så vild med Jacobsen, idet der ifølge skribenten mellem de to forfatters »kunstneriske konceptioner« var en verden til forskel, især med henblik på stilen.²⁷ – Det er åbenlyst, at den franske forfatter har set på Jacobsen med helt andre øjne end Rilke.

Jacobsen-receptionen viser, at der findes »skiftende receptionstyper«.²⁸ For beundrere og kritikere eksisterede Jacobsen tilsyneladende i fire forskellige inkarnationer: den naturalistiske, den impressionistiske, den symbolistiske og Jugendstil/Art Nouveau-Jacobsen. Det, at alle disse Jacobsen-billeder hver på deres måde har deres berettigelse, er kun et problem, hvis man skulle ønske at få et helt homogent billede af Jacobsens indflydelse, resonans og spor i de tysksprogede lande.

At der eksisterer modstridende reaktioner på et forfatterskab, behøver man slet ikke at beklage. En forfatter, der udbredes har nemlig, som det også understreges i Jacobsen Selskabets jubilæumsbogs, »mange liv, et nyt hver gang et nyt miljø eller en ny tid tager hans værk til sig. [...] denne digters psykologiske indsigt er så stor, at skiftende tidsaldres teorier om menneskepsyken kan finde næring og bekræftelse hos ham.«²⁹

På *Litteratursiden.dk* findes der fra 2001 et bidrag af Iben Holt, der forsøger at forklare, hvorfor Jacobsen vandt så meget genklang især i Tyskland og Østrig-Ungarn. Holt mener, at Jacobsens bøger har haft succes, »fordi udbredelsen og dyrkelsen finder sted i hæmmede folkefærd som de tyske, hvor drøm og uforløst lidenskab forenet med næsten sygelig inderlighed og trang til renhed udvikler en berusende dæmoni forklædt som takt og tone.«³⁰ Når Jacobsen-receptionen nu

er så forskellig, som det blev påpeget ovenfor, kan en monokausal vurdering som denne ikke være rigtig, idet den umuligt kan indeholde forklaringen på samtlige strømninger i Jacobsen-receptionen. Desuden giver det ikke mening, at ville forklare en kunstners succes i to andre stater ud fra én konstrueret samlet folkekarakter.

Også Sigmund Freud (1856-1939), der som Rilke var fra Østrig-Ungarn, satte pris på Jacobsen. Om sin læsning af *Niels Lyhne* skrev han således den 16. oktober 1895: »Jacobsens Niels Lyhne har skåret dybere i mit hjerte end nogen anden lektur i de sidste ni år. De sidste kapitler anerkender jeg som værende klassiske.«³¹ Denne udtalelse af Freud kan næppe forklares med en »næsten sygelig inderlighed og trang til renhed«. I sin bog om *Sigmund Freuds Privatlektüre* beskæftiger den tyske socialpsykolog Peter Brückner sig i 1975 også indgående med J. P. Jacobsen. Brückner vurderer skikkelsen Niels Lyhne som en »mislykket Job« og fremhæver nogle aspekter, hvor Jacobsen og Freud »stemmer overens teoretisk«.³² Den vigtigste overensstemmelse karakteriserer han med et begreb, som den tyske sociolog Max Weber prægede i 1917, nemlig »affortryllelse af verden«³³. Med dette begreb reflekterer Max Weber over en udvikling, som ikke mindst Jacobsen og Freud gennem deres arbejde og en ny måde at anskue verdenen og livet på væsentligt har bidraget til.

Den tyske oversættelse af *Niels Lyhne* fra 1889 bliver i 1890'erne til en stor læseoplevelse for den unge generation. Mellem 1889 og 1895 blev der solgt 10.000 eksemplarer af bogen.³⁴ Den østrigske forfatter Stefan Zweig (1881-1940) sammenligner *Niels Lyhnes* virkning med intet mindre end Goethes succes med *Den unge Werthers lidelser*: »hvor lidenskabeligt har vi dog ikke i vores ungdoms første vågne år elsket denne bog.« *Niels Lyhne* »har været vor generations Werther [...] Ved hjælp af den formede vi vores følelser og vores stil.«³⁵

Af de mange ældre tysksprogede forfattere, der i forskningen ellers er blevet bragt i forbindelse med Jacobsen, og hvor man konstaterer eller påstår indflydelse eller konvergenser,³⁶ kan der her kun

nævnes nogle få. Ligeså euforisk som Zweig påpegede forfatteren Max Dauthenday (1867-1918), at *Niels Lyhne* for mange af 90ernes unge forfattere »ligesom« betød »en ny skrivekunsts skabelseshistorie«. ³⁷ Til disse unge forfattere hørte også Hugo von Hofmannsthal (1874-1929), der allerede som 19-årig ytrede sig kompetent om den nye måde som Jacobsen beskrev »sjælelivet« på. ³⁸

Thomas Mann (1875-1955) beundrede Jacobsens »gennemarbejdede stil« og fandt, at »han nok var den digter, der i ungdommen havde betydet mest for hans egen stil.« ³⁹ Det kan bl.a. ses i novellen *Tonio Kröger*, hvis handling delvist foregår i Nordsjælland. ⁴⁰ Bertolt Brecht (1898-1956) havde læst begge Jacobsens romaner og ønskede på et tidspunkt at filmatisere *Fru Marie Grubbe* med Greta Garbo. ⁴¹

1.2 Nyere spor

Når en speciale-afhandling fra Wien Universitet om den nyeste Jacobsen-reception i de tysktalende lande foreligger på tryk, vil vi få mere at viden om »indflydelse«, »resonans« og »spor« i årene op til 2010. ⁴² Her skal der kun præsenteres to nyere »spor«. I sin autobiografiske roman *Neue Zeit* fra 1975 beskriver forfatteren, Herman Lenz (1913-1998) bl.a. protagonisten Eugen Rapps tid som kunsthistoriestuderende omkring 1938 i München. En af hans medstuderende fortæller om sin læsning af *Niels Lyhne*, og at han er »fascineret« af bogen. Protagonisten Eugen har ganske vist samme litteratursmag, men undrer sig over at et ungt menneske i nazi-tiden, hvor alt var »grovere« end i tiden før, kunne lide en litteratur, »der ligesom var gennemvævet med sjæletråde«. Han har ret i sin undren, idet en nazi-lærer hovedrystende kommenterer *Niels-Lyhne*-lekturen med ordene: »en tam historie, der bare gør en slap«. ⁴³ Når nazismen afskyer »slappe« unge mænd, er en *Niels Lyhne* læsning nærmest et tegn på modstand mod en åndsforladt nazisme.

Det mest monumentale »spor« er den overdådige filmatisering af romanen *Fru Marie Grubbe* i 1990 i DDR. Filmen *Marie Grubbe*

varer i mere end fem timer og blev en af DDR-tidens sidste TV-produktioner. ⁴⁴ I forteksten oplyses det, at filmen blev til »frit efter« J. P. Jacobsens roman. Allerede en sammenligning af undertitlerne antyder, hvilke friheder drejebogsforfatteren har taget sig: Jacobsens *Interieurer fra det syttende Aarhundrede* blev omformuleret til det mere hovedperson-fikserede *En livshistorie fra det 17. århundrede*.

I boghandlernes registre på internettet kan man i dag let finde alle de bøger af J. P. Jacobsen, som er tilgængelige i tysk oversættelse. *Niels Lyhne* findes sågar i flere udgaver, bl.a. i den fortsat populære Reclam-udgave. Den udkom i 1984 med udførlige kommentar til *Niels Lyhne* –udgivelserne i Tyskland og blev genoptrykt i 2013. ⁴⁵ Dette alene beviser, at Jacobsen henholdsvis *Niels Lyhne* opfattes som en klassiker i Tyskland og Østrig.

Alle Jacobsens værker er i dag på tysk tilgængelige som e-bog, nogle som lydbog, og som noget nyt: Print on Demand. På tysk er værkerne også tilgængelige på nettet. På internetadressen <http://gutenberg.spiegel.de/autor/303> kan man sågar læse *Niels Lyhne* i forskellige oversættelser.

2. Arthur Schnitzler og J. P. Jacobsen

I forskningslitteraturen findes der en del overvejelser og/eller spekulationer om de spor, som Jacobsen har eller måtte have efterladt i Schnitzlers værker. Således bliver Jacobsen i 1925 nævnt som mulig inspirationskilde for Schnitzler i en østrigsk afhandling om skandinaviske litteratur. Forfatteren beskæftiger sig med indflydelsen af Jacobsens stil i Tyskland, som han beskriver i lyriske vendinger, for herefter at udråbe: »Hvor er der dog megen Jacobsen i Schnitzlers noveller?« ⁴⁶ Det kan forfatteren have ret i det, men han fremlægger desværre ikke ét eneste argument for, at Schnitzlers noveller ånder Jacobsens indflydelse.

Kurt Bergel, den meget kyndige udgiver af Brandes' og Schnitzlers brevveksling, mener i 1956 ligeledes, at »Jacobsens skikkelser

er beslægtet med den unge Schnitzlers«; Bergel argumenterer lidt mere indgående og nævner som fælleselementer deres »differentierede melankoli og deres sanselighed og en passivitet, karakteriseret ved en vis træthed«.47 Men heller ikke det er et egentligt bevis, kun en inspirerende henvisning til konvergenser mellem de to forfatters værker. Det er rimeligt at formode en sådan indflydelse, idet der, som Bengt Algot Sørensen understreger, op til og omkring 1900 specielt i Wien næsten ikke findes én betydende forfatter der var »påvirket« af Jacobsen – eller i det mindste »uberørt« af ham.48

Men forskningen – heller ikke Algot Sørensen i sit bidrag til jubelæumsbogen fra 1985 – har endnu ikke kunnet fremlægge noget mere konkret bevis på Jacobsens indflydelse på Schnitzler. I en senere publikation har Sørensen dog peget på, at der i Schnitzlers dagbog findes en henvisning til, at Schnitzler havde læst *Niels Lyhne*.49 Men i øvrigt betegner han i 1990 »vor viden« om Schnitzlers forhold til Jacobsen som »ensidig«.50 Denne kendsgerning beklagede Nägele i sin behandling af mulige »konvergenser« mellem Jacobsen og Schnitzler allerede i 1973, da han påpegede, at der fortsat manglede en monografi om sammenhængen mellem Schnitzlers og Jacobsens (og Herman Bangs!) værker.51

2.1 Schnitzler om Jacobsen

Schnitzler har opholdt sig tre gange i Danmark: i 1896, 1906 og i 1923. Flere repræsentanter for den københavnske kulturscene kendte han personligt, f.eks. Holger Drachmann, Peter Nansen, Karin Michaëlis og Georg Brandes. Med sidstnævnte var han i mere end 30 år i tæt, venskabelig og faglig kontakt. Jacobsen bliver i deres brevveksling ikke nævnt, men de har dog talt om ham, da Schnitzler besøger Brandes i København. Det fremgår af Schnitzlers dagbog d. 18. august 1896.52

Schnitzlers interesse for Norden er tæt forbundet med hans interesse for forfattere som Ibsen, Bjørnson, Georg Brandes, Strindberg

og netop Jacobsen, forfattere, som han alle har læst før han i 1896 rejser til Skandinavien for første gang. Dengang besøgte han også Henrik Ibsen i Kristiania, som var et forbillede for ham i hans egen drama-produktion.53 Da han møder Brandes og Ibsen, har han med sit skuespil, *Liebelei* lige oplevet sit gennembrud som dramatiker både in Wien og Berlin.

Fra Schnitzler kendes kun meget få eksplicite omtaler af Jacobsen. De befinder sig først og fremmest i Schnitzlers dagbog, som han med beundringsværdig disciplin har ført igennem hele livet. I henhold til dagbogen finder Schnitzlers første Jacobsen-lecture sted i 1889; han læser *Niels Lyhne* kort tid efter, at den tyske oversættelse er udkommet. Schnitzler er meget betaget af romanen og noterer den 8. september 1889, at han havde læst en »herlig sag«: »Niels Lyhne af Jacobsen«. Desværre udfolder han sig ikke mere om det »herlige« ved denne roman. Men den må have gjort et stort indtryk på Schnitzler, idet han gør den til pligtlektur for sine skiftende kærester.

I 1891 giver *Niels Lyhne* sågar anledning til et skænderi med kæresten Mizzi Glüver, en skuespillerinde. Hun havde læst *Niels Lyhne*, fordi han ønskede det, men hendes i Schnitzlers øjne »barnlige, primitive litterære vurdering« gjorde ham forstemt. Hun havde sagt, at Jacobsens sproglige »udsmykninger var charmerende«, men denne kommentar beviste efter hans mening kun, at romanen stillede for store krav til hendes intelligens. – Dette noterer Schnitzler vel vidende, at han er meget grov i sin vurdering. I 1894 er *Niels Lyhne* fortsat aktuel som pligtlektur for kærester; til skuespillerinden Adele Sandrock skriver han således: »Bliv ved med at elske mig. Tænk på mig. Læs Niels Lyhne«.54 Om han derved også identificerer sig med romanens hovedperson er ikke godt at vide. Han selv læste *Niels Lyhne* op til flere gange (sidst i 1898) – men hvad de to kærester konkret skulle lære gennem romanen, kan desværre ikke rekonstrueres.

I 1893 læste Schnitzler også romanen *Frau Marie Grubbe*. Jacobsens *Gurre-sange*, som Schönberg havde sat musik til, hørte han to gange

i 1914, – et år efter uropførelsen i Wien. Schnitzlers sidste dagbogsnotits ang. Jacobsen er fra den 18. januar 1922; han har hørt uddrag af Frederick Delius' *Niels Lyhne* – opera *Fennimore and Gerda* fra 1919 og finder dem »sehr interessant«.

Disse bemærkninger og notater beviser, at Schnitzler har beskæftiget sig med Jacobsen i en årrække, men de siger ikke noget om, hvorvidt Jacobsen nu også har efterladt spor i Schnitzlers værker.

2.2 Jacobsens Fønss og Schnitzlers Fenz

Beviser for påvirkning kan man kun finde vha. en sammenligning af tekster. Det skal ske her gennem en sammenligning af Jacobsens fortælling *Fru Fønss* fra 1882 og Schnitzlers *Komödie der Verführung* (*Forførelsens komedie*) fra 1924.⁵⁵ Jeg er overbevist om, at Schnitzler anvendte Jacobsens titelfigur fru Fønss som intertekstuel baggrund til profileringen og karakteriseringen af en figur i sit drama *Komödie der Verführung*. Hans skikkelse Herr Fenz, en pensioneret kammeranger, der har det sidste ord i stykket, er tæt beslægtet med Jacobsens fru Fønss. At Schnitzler nærmest ser dem som værende i familie med hinanden, antydes allerede gennem navngivningen: Fønss bliver til Fenz.

I 1883 udkommer fortællingen, *Frau Fön* i Berlin i tysk oversættelse i *Deutsche Rundschau* (sammen med *Pesten i Bergamo*), ledsaget af et kort efterord af Georg Brandes. Det vides ikke om Schnitzler, der ikke kunne dansk, allerede dengang har fået kendskab til oversættelsen af fortællingen. Sandsynligvis ikke, idet de to tekster dengang forblev »uden resonans«.⁵⁶ Formentlig har han først læst den, da den i 1890 udkom i Marie Herzfelds oversættelse.⁵⁷ *Fru Fønss*, der er Jacobsens sidste afsluttede fortælling, er som Billeskov Jansen har påpeget, karakteriseret ved »den realistiske problemstilling og dybe, enkle fortællemåde«.⁵⁸ Den er »skrevet i en strengere, mere afkoloreret stil end hans [Jacobsens] øvrige prosaarbejde siden Mogens.«⁵⁹ Af den grund ligner den også mere Schnitzlers egen skrivemåde.

Fortællingen handler om en enke på 40 år, der ti år efter sin mands død møder sin ungdomskæreste igen og gifter sig med ham. Hun er ikke i tvivl om at hun har ret til det: »hun var jo dog ikke ene og alene Moder, hun var jo dog et Menneske for sig selv, med Liv for sig og Haab for sig, ogsaa uden i Sammenhæng med dem [børnene].« Fru Fønss insisterer: »hvad der saa kommer, jeg har Ret til at være lykkelig en Gang, til at leve fuldt ud en Gang paa min Natur, leve mine længsler og Drømme.«⁶⁰ Denne ret anerkender hendes børn dog ikke og vender sig bort fra hende. I deres øjne svigter hun den rolle som de (og samfundet) havde tiltænkt hende.

Kun tre år efter Ibsens Nora fra *Et dukkehjem* reklamerer hun for retten til selvbestemmelse. Hun er – som Nora blev det – en form for rollemodel. Det er aldeles sandsynligt, at Schnitzler i sin *Komödie der Verführung* bruger fru Fønss som en form for rolle-model. Men handlingen i komedien foregår mere end 30 år senere end i *Fru Fønss*, – i ugerne op til 1. august 1914, da Første Verdenskrig begynder. Schnitzler overtager forbilledet dog ikke uforandret og ubearbejdet.

For at kunne sandsynliggøre, at Schnitzler inddrager Jacobsens *Fru Fønss*, er det dog nødvendigt, først at præsentere hans *Komödie der Verführung*, som han har arbejdet med i flere år. I sine talrige notater om stykket i dagbogen kalder han det i flere år bare »Verführer«. Når det er nærliggende her at tænke på *En forførelses dagbog* fra Kierkegaards *Enten-Eller*, så skyldes det bl.a., at Schnitzler allerede i 1911 eksplicit havde inddraget *Enten-Eller*-polariteten i sit drama *Das weite Land*. Her er den mandlige hovedperson en forfører, der dyrker en æstetisk livsopfattelse, som den udfoldes i første del af *Enten-Eller*.⁶¹ Forførelsesmotivet tager Schnitzler op på ny i *Komödie der Verführung*, og intertekstuelle henvisninger til *Enten-Eller* er der mange af, især det dobbelte intertekstuelle genbrug af Kierkegaards anvendelse af Mozarts Don Giovanni / Don Juan-motivet som en form for ledemotiv.

Stykkets to første akter foregår i Wien, mens tredje og sidste akt, noget overraskende, foregår i Gilleleje ved den nordsjællandske kyst.

Dette er givetvis meget mærkeligt, også indenfor stykkets egen logik. Men netop derfor kan det formodes, at også skuepladsen Gilleleje er ment som en implicit henvisning til Kierkegaard, som tilbragte sin ferie her. Dette var alment kendt, da Schnitzlers selv opholdt sig i Gilleleje i 1906 og 1923. – Det er således forbindelsen mellem motiverne »Gilleleje«, »forførelse/forfører« og *Don Giovanni*, der får mig til at konkludere, at *Komedien* indeholder en implicit Kierkegaard-diskurs.⁶²

21 af dramaets i alt 23 navngivne personer er østrigere og kommer fra de højeste samfundslag. De resterende to er danskere fra Gilleleje: en hoteldirektør og hans femtenårige datter. Hun har fået tildelt mange attributter, der ellers er typisk for en havfrue. Flere af dramaets personer indgår forhold på kryds og på tværs, og nogle praktiserer varianter af den æstetiske levemåde. Et enkelt par tager tilløb til det, som man med Kierkegaard kunne betegne som etisk levemåde, men det går galt. En af grundene til det er, at flere af de yngre kvinders selvbevidsthed og ønske om selvbestemmelse resulterer i, at de selv overtager forførerens rolle, som hos Kierkegaard og Mozart er en manderolle. Samtidigt gør enkelte kvinder allerede grin med mandens eneret i forførerrollen à la Kierkegaard og Don Giovanni. Hos Schnitzler træder nu også kvinder ind på den æstetiske livsudfoldelses arena og udvikler her deres handlekraft og udvider deres spille- rum. Deres nødvendige forsøg på selvrealisering ender ikke lykkeligt (som den sene kærlighedshistorie i *Fru Fønss* gør) – uden at stykket derved sætter spørgsmålstejn ved berettigelsen og nødvendigheden af deres frihedstrang. Stykket åbner dog ikke op for muligheden for en ny etisk livsudfoldelse i parforholdet, – parforholdet henholdsvis ægteskabet forhindrer eller dræber selv-udfoldelsen.

Sidst i *Komedien* forlader alle østrigere Gilleleje, fordi mændene skal deltage i krigen. Kun den gamle kammersanger Fenz, som ikke længere er våbenfør, bliver tilbage på den danske kyst. Om sig selv havde sagt, at han kun havde sunget rollen som Don Giovanni, uden

dog selv at have været en Don Juan, – og tilføjet, at han først nu ville være »parat« til det?⁶³ *Komedien* ender med, at Fenz med Don Giovannis champagne-arie på læberne bevæger sig hen imod den danske teenagepige, der allerede venter på ham. Søren Kierkegaard karakteriserede Mozarts champagne-arie som et tegn på, at »den indre Vitalitet bryder frem«.⁶⁴ Og netop det har Fenz tilfælles med Fønns: deres vitalitet bryder frem, og den skal ikke tøjles.

Lighederne mellem den gamle kammersanger Fenz og Jacobsens hovedperson, fru Fønss er næppe tilfældige i en komedie-kontekst, der er præget af intertekstuelle henvisninger til i sær Kierkegaard, men også til H. C. Andersen, og hvor der desuden er ligheder med andre danske romaner af Peter Nansen og Karin Michaëlis, der hver på sin måde taler kvindernes sag og som Schnitzler vitterligt havde læst i 1911 og 1912.⁶⁵

Der er flere ligheder end bare navnene Fønss / Fenz. Også den determinering, som den gamle enkemand Fenz ti år efter konens død viser mht. realiseringen af sine seksuelle ønsker, minder om den kompromisløshed, hvormed enkefruen Fønss ligeledes ti år efter mandens død forfølger sine drømme om en erotisk livsudfoldelse. Begge gør på hver deres måde op med tabuer om ældre menneskers erotiske behov og realiseringen af dem. Derfor kan fru Fønss (der med sine 40 år i 1880'erne åbenbart blev anset for en ældre kvinde) have været en rollemodel for Schnitzlers udformning af Fenz. I en nutidig tysk kommentar siges der om Jacobsens figurer, at lykken for dem kun eksisterer i drømmen og at længsel for dem er vigtigere end opfyldelse.⁶⁶ – Dette passer dog på ingen måder på *Fru Fønss*; måske er det netop det, sammen med fortællingens emancipatoriske potentiale, der har gjort denne tekst så interessant for Schnitzler.

Schnitzlers *Komödie der Verführung* er næppe en komedie, hvis man forbinder ordet komedie med lystspil. Hele denne *Komödie* er nemlig overskygget af den kommende verdenskrig, desuden plejer hovedpersonerne i et lystspil at få hinanden, men det sker ikke her:

tværtimod: de mister hinanden. Der er kun en enkel undtagelse: den gamle kammersanger, der til sidst scorer den danske teenagepige. Den afsluttende scene virker dog snarere som et satyrspil, der i antikken kunne afslutte en tragedie, for at mildne indtrykket af det forfærdelige. Fenz' ønske om erotisk selvudfoldelse realiseres i en undtagelsestilstand og i udkanten af tragedien.

Fenz/Fønss er det hidtil vigtigste spor, der fører fra Jacobsen til Schnitzler. Derudover er der dog andre aspekter, som gør, at det bliver nærliggende at se paralleller eller konvergenser mellem J. P. Jacobsen og Arthur Schnitzler: begge er moderne naturvidenskabsmænd. Det, at Jacobsen så på mennesker »fra natursiden«⁶⁷, gælder også for Schnitzler, der var læge, men siden midten af 1880'erne begyndte at skrive skuespil og fortællinger. Begges syn på den menneskelige natur indbefatter også den psykiske side. Da Freud, der i Wien nærmest boede side om side med Schnitzler, i 1899 læste Schnitzlers drama *Paracelsus*, noterede han, at han var »forbavset over, hvor meget sådan en forfatter ved om den slags ting.«⁶⁸

I sine *Dagbogsoptegnelser og strøtanker* begynder Jacobsen den 12. marts 1867 at beskæftige sig »med sig selv« og konstaterer, at tanker og handlinger ofte står i modsætning til hinanden. Den 18. december 1867 problematiserer han Jegets singularitet og har af denne grund »Lyst til at hellige mit Jeg en speciel Undersøgelse her.«⁶⁹ Efterfølgende præsenterer han på nogle få linjer forskellige aspekter af dette Jeg, men indrømmer, at det hele kan være »forkert« eller »løgn«. Jacobsens overvejelser om jeget som undersøgelsesobjekt minder i en nøddeskal om formålet med Schnitzlers monumentale dagbogsprojekt, der foreligger trykt i ti vægtige bind.⁷⁰ Men i hans litterære værker findes der ligeledes adskillige figurer, der som Fenz er udtryk for en form for *selvstudium*, dvs. det skrivende jeks *selv*. Jeget både som subjekt og som objekt er også emnet for en novelle af Schnitzler med netop titlen, *Jeg*.⁷¹

I 1904 læser Schnitzler den østrigske fysiker og filosof Ernst Machs berømte og banebrydende afhandling, *Analyse der Empfindungen und das Verhältnis des Physischen zum Psychischen* fra 1886. Mach gør her bl.a. op med forestillingen om jegets konsistens: »Jeget er ikke til at redde.«⁷² Netop disse ord bliver i 1903 omdrejningspunktet i en om-diskuteret artikel, som Schnitzlers Wiener kollega og gode ven Hermann Bahr offentliggjorde i *Neues Wiener Tagblatt* den 10. april 1903. Allerede Bahrs artikeloverskrift, *Das unrettbare Ich*, peger direkte på Mach. Muligvis inspirerede denne artikel Schnitzler til hans egen Mach-lecture. For Sigmund Freud blev »opgivelsen af jegets grænser«⁷³ og dens konsekvenser ligefrem et centralt emne; også Schnitzler kom til den erkendelse, at jeget ikke længere kan anses som en fast størrelse, hvilket bl.a. fremgår af den nævnte fortælling *Jeg*. Men Jacobsen, der er jævnaldrende med Mach, beskæftigede sig allerede før Freud og Schnitzler med dette emne.

3. Facit

I Schnitzlers *Komödie der Verführung* findes der flere danske motiver, eksplicitte som Gilleleje, og implicitte. De fleste af dem er knyttet til Kierkegaards *Enten-eller* med *En forførelses dagbog* og Don Giovanni-diskursen: de er *komediens* vigtigste intertekstuelle referanceramme. Men der er også andre, f.eks. H.C. Andersens *Den lille havfrue*, idet den danske, femtenårige nymfe fra Gilleleje fremstår som en radikalt moderniseret lille havfrue, dog uden metafysiske tilbøjeligheder. Dertil kommer, som det blev vist, den intertekstuelle reference til J. P. Jacobsens novelle, *Fru Fønss*.

Med den fhv. kammersanger Fenz skaber Schnitzler en figur, der har meget tilfælles med Jacobsens fru Fønss. Den hvidhårede pensionist håndhæver for sig – sin alder til trods – retten til erotisk selvudfoldelse og selvrealisering og sætter således, som fru Fønss, spørgsmålstegn ved samfundets rolleforventninger og tabuer. I begge tekster forsvares menneskets individuelle ret til livsudfoldelse og lykke.

Dette ville Schnitzler have kunnet tilvejebringe helt uafhængigt af Jacobsen, men med de nævnte ligheder fremstår Fenz som en Hommage à Jacobsen. Fenz er i hele det store figurrige drama den eneste, der oplever lykke. De andres livsudfoldelse begrænses bl.a. af den krig, der starter dagen efter. Både Jacobsens fru Fønss og Schnitzlers Fenz er konciperet som modbilleder til samfundets normer; men Fenz er et tragikomisk modbillede på lånt tid. Hans erotiske fantasi kan kun gå i opfyldelse, fordi krigen bryder ud og i en periode ændrer konkurrenceforholdene på det erotiske marked til den gamle mands fordel.

Schnitzler er ved dramaets færdiggørelse i 1924 cirka jævnaldrende med Fenz. Han tager ganske vist dennes anliggende vedr. erotisk selvudfoldelse alvorligt, men tildeler alligevel denne figur parodiske træk. Det sker, når Fenz gentagne gange ved selskaber synger Mozarts Champagnearie, der er Don Giovannis forførelses-våben. Med denne arie har han også det sidste ord, men han har egentlig ikke længere brug for et sådant »våben«, idet den selvbevidste, moderne danske lille havfrue allerede venter på ham. Der er ikke brug for forførerens champagne-ariet; den traditionelle forfører er kommet i krise, bl.a. fordi kvinderne selv tager initiativet.

Det, at Schnitzler lader sit drama ende, da Første verdenskrig begynder, kan han have været inspireret af *Niels Lyhne*, idet krigen fra 1864 her begynder på romanens sidste sider. I begge tilfælde bliver livsbaner skåret over. Men Schnitzlers *komedie* er krigskritisk, det er romanen *Niels Lyhne* ikke.

Conny Bauers strukturering af Jacobsen-receptionen mellem 1889-1910 omfatter tre faser. Den starter med »en etableringsfase fra 1889 til 1896«, efterfulgt af »en konsolideringsfase fra 1897 til 1903« for at ende med »en distanceringsfase fra 1904 til 1910«.74 I løbet af disse tre faser konstaterer hun i de tysksprogede tekster, der beskæftiger sig med Jacobsen og der er hendes empiri, en »tiltagende reduktion af verdens- og menneskebilledet«.75 I fase 1 bliver mennesket, der er berøvet en metafysisk dimension, reduceret til »social

medspiller«; i den efterfølgende fase opfattes mennesket som et »individ, som et væsen med sanser og nerver«, mens der i den sidste fase formidles billedet af et menneske, der er reduceret til de »basale biokemiske funktioner«.76 Schnitzlers Jacobsens-reception strækker sig over en længere tid end de beskrevne tre faser, dvs. fra *Niels Lyhne*-lekturen i 1889 til anvendelsen af *Fru Fønss* som forbillede ved udformningen af hr. Fenz i 1924. Bevismaterialet fra denne periode er ret begrænset, men tillader alligevel konklusionen, at den ikke er karakteriseret ved en »tiltagende reduktion af verdens- og menneskebilledet«. Den produktive anvendelse af Fønss ved udformningen af Fenz giver Schnitzler sågar muligheden for at nuancere sit menneskebillede, idet han plæderer for individets ret til lykke og selvrealisering, ledsaget af en pligt overfor sig selv til at virkeliggøre den – selv i en fremskreden alder. Fenz, karakteriseret på denne måde, ligner ikke tilfældigt Jacobsens fru Fønss.

Noter

- 1 J. P. Jacobsens *Spor i ord, billeder og toner. Tolv afhandlinger udgivet af J.P. Jacobsen-Selskabet i hundredåret for digterens død* ved F. J. Billeskov Jansen, C. A. Reitzels Forlag: København 1885, s. 6.
- 2 Bengt Algot Sørensen: *Tyskland, i: J. P. Jacobsens Spor i ord, billeder og toner*, jf. note 1, s. 111-158.
- 3 Edvard Brandes (red.): *Breve fra J. P. Jacobsen*. Med et Forord udgivet af Edvard Brandes. Anden udgave, Gyldendals forlag: København 1899, s. LIII.
- 4 Niels Barfoed (red.): *Omkring Niels Lyhne*, Hans Reitzels Forlag: København 1970, s. 191.
- 5 http://www.denstoredanske.dk/Kunst_og_kultur/Litteratur/Dansk_litteratur/1870-1900/Jens_Peter_JacobsenSDE [3.3.2014]
- 6 York-Gothart Mix: »Kunst ist Kindheit«. *R.M.Rilke, R.Musil und die Rezeption skandinavischer Literatur zur Zeit des Fin de siècle, i: Wirkendes Wort*, bd. 3, december 2001, Wissenschaftlicher Verlag: Trier 2001, s.375-387, her s. 375. – Samtlige oversættelser fra tysk stammer fra forfatteren. En tak til Sunniva Høgsberg, som har læst korrektur.
- 7 Conny Bauer: *Die Rezeption Jens Peter Jacobsens in der deutschsprachigen Kritik 1890-1010*, i: Klaus Bohnen (m. fl., red.): *Fin de Siècle. Zu Naturwissenschaft und Literatur der Jahrhundertwende im deutsch-skandinavischen Kontext, Text & Kontext*, Sonderreihe, bd. 20,

- Wilhelm Fink: Kopenhagen / München 1984, s.128-146, her: s. 128.
- 8 Klaus Bohnen: *Skandinaviske »Moderne« og østerrikske Literatur. Zu einem »Literaturgespräch an der Jahrhundertwende«*, i: Herbert Zeman (red.): *Die østerrikske Literatur. Ihr Profil von der Jahrhundertwende bis zur Gegenwart (1880-1980)*, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt: Graz 1989, s. 317-341, her: s. 321.
- 9 Conny Bauer (jf. note 7), s. 129.
- 10 Peter de Mendelssohn: *S. Fischer und sein Verlag*, S. Fischer: Frankfurt/M. 1970, s.150.
- 11 Klaus Bohnen: *Marie Herzfeld als Vermittlerin skandinavischer Literatur*, i: Alan Firth (red.): *Language Travels*. Publications of the Department of Languages and Intercultural Studies, nr. 39, Aalborg 2003, 163-170, s. 166.
- 12 Bengt Algot Sørensen: *Tyskland* (jf. note 2), s. 113.
- 13 Jf. note 3.
- 14 Rainer Maria Rilke, Lou Andreas Salomé: *Briefwechsel*, Niehans / Insel: Zürich, Wiesbaden 1952, s.161, (2.5.1904).
- 15 Rainer Maria Rilke: *Sämtliche Werke*. Herausgegeben vom Rilke-Archiv, bd.3, *Jugendgedichte*, Insel: Wiesbaden 1959, s. 566. Oversat af E.U. Pinkert.
- 16 Cit. i Erich Unglaub: *Rilke und das Dänemark seiner Zeit*, i: *Blätter der Rilke-Gesellschaft*, Heft 16/17 (1990), s. 93-118, her: s. 100.
- 17 Rainer Maria Rilke: *Worpswede*, Velhagen & Klasing: Bielefeld / Leipzig 1903, s. 1.
- 18 Erich Unglaub (jf. note 16), s. 99.
- 19 Cit. i Josef Rattner / Gerhard Danzer: *Dänemark und Norwegen in Europa: Geistesgeschichtliche und literarische Essays*. Königshausen und Neumann: Nürnberg 2004, s. 209.
- 20 Rilke rejser til Danmark i 1904 og skriver den 19.8.1904: »[Kopenhagen] ist Jacobsens Stadt.« Rainer Maria Rilke: *Briefe aus den Jahren 1902 bis 1906*. Hrsg. von Ruth Sieber-Rilke / Carl Sieber, Insel: Leipzig 1930, s. 215.
- 21 Ibid., s.222.
- 22 Erich Unglaub (jf. note 16), s.102.
- 23 Rilke d. 14.2.1904 i et brev til Ellen Key – i: Rainer Maria Rilke / Ellen Key: *Briefwechsel*, Insel: Frankfurt/Main, Leipzig 1993, s. 53.
- 24 Erich Unglaub (jf. note 16), s.106.
- 25 Rainer Maria Rilke: *Breve til en ung digter og anden prosa*, Batzer & Co.: Roskilde 2001, s.18f.
- 26 Berlingske Tidende: *Den østrigske digter Rainer Maria Rilke er død*, 30.12.1926, s.4.
- 27 Christian Rimestad: *Rilke, Jacobsen et Obstfelder*, i: *Les Cahiers du mois*, nr. 23/24 (september 1926), s.83.
- 28 Conny Bauer: *Die Rezeption Jens Peter Jacobsens* (jf. note 7), s. 130.
- 29 J. P. Jacobsens spor (jf. note 1), s. 6.
- 30 http://www.e-poke.dk/jacobsen_lyhne_3b.asp [3.3.2014].
- 31 Sigmund Freud – *Briefe an Wilhelm Fliess 1887-1924*. Hrsg. von Jeffrey Moussaieff Masson, S. Fischer: Frankfurt/M. 1986, s.149.
- 32 Peter Brückner: *Sigmund Freuds Privatlektüre*, Neue Kritik: Frankfurt/M. 1975, s. 49, 52.
- 33 Ibid., s.53-58.
- 34 Bengt Algot Sørensen: *Tyskland* (jf. note 2), s.113.
- 35 Stefan Zweig: *Jens Peter Jacobsens »Niels Lyhne«*, i: Stefan Zweig: *Europäisches Erbe*, hrsg. von Richard Friedenthal, S. Fischer: Frankfurt/M. 1960, s.137..
- 36 Horst Nägele: *J. P. Jacobsen*, Metzler: Stuttgart 1973, s. 51-64.
- 37 Cit. i: <http://gutenberg.spiegel.de/autor/303> [2.3.2014].
- 38 Hugo von Hofmannsthal: *Aufzeichnungen*, i: Hofmannsthal: *Gesammelte Werke in Einzelausgaben. Aufzeichnungen*, S. Fischer: Frankfurt/M. 1959, s.100. – Bengt Algot Sørensen har ytret sig udførligt om Hofmannsthals beskæftigelse med Jacobsen bade i *J. P. Jacobsens Spor* (jf. note 1, s.135-137) og i sin bog *Jens Peter Jacobsen*, C. H. Beck: München 1991, s.125-127.
- 39 Steffen Steffensen: *Rainer Maria Rilke og Danmark*, [Kronik] *Flensborg Avis*, 6.12.1975.
- 40 Cit. i Horst Nägele: *J. P. Jacobsen* (jf. note 36), s. 60.
- 41 Ibid., s. 63.
- 42 Jf. Lena Gromann i en e-mail til Jacobsen-Selskabet d. 25.4.2013.
- 43 Hermann Lenz: *Neue Zeit. Roman*, Insel: Frankfurt/M. 1975, s. 53.
- 44 *Marie Grubbe. Eine Lebensgeschichte aus dem 17. Jahrhundert nach dem Roman von Jens Peter Jacobsen*. Instruktion: Christian Steinke, drejebog: Helmut Sakowski. DDR TV-Archiv, 1990.
- 45 Jens Peter Jacobsen: *Niels Lyhne. Roman*. Aus dem Dänischen übersetzt von Marie von Borch. Mit Dokumenten zur Entstehungsgeschichte und Rezeption des Romans in Deutschland. Hrsg. von Klaus Bohnen, Reclams Universalbibliothek, bd. 19096, Reclam: Stuttgart 2013.
- 46 Walther Hjalmar Kotas: *Die skandinaviske Literatur der Gegenwart seit 1870*, Dioskuren: Wiesbaden 1925, s.26.
- 47 Georg Brandes und Arthur Schnitzler: *Ein Briefwechsel*, hrsg.von Kurt Bergel, Francke, Bern 1956, s. 18.
- 48 Bengt Algot Sørensen: *J. P. Jacobsen* (jf. note 38), s. 125.
- 49 Ibid.
- 50 Ibid. – Bengt Algot Sørensen bog *Funde und Forschungen* (Odense University Press: Odense 1997) indeholder fem artikler om Jacobsen-receptionen i Tyskland og Østrig, men Schnitzler bliver ikke nævnt her.
- 51 Horst Nägele: *J. P. Jacobsen* (jf. note 36), s. 60.
- 52 Arthur Schnitzler: *Tagebuch 1893-1902*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1989, 208. Citater fra Schnitzlers dagbøger kan fremover lokaliseres i selve artiklen gennem dato-oplysninger.
- 53 Jeffrey B. Berlin: *Die Beziehungen zwischen Ibsen und Schnitzler*, i: *Text & Kontext*, bd. 10.2, Wilhelm Fink: Kopenhagen / München, s. 383-398.

- 54 Adele Sandrock und Arthur Schnitzler: *Dilly. Geschichte einer Liebe in Briefen, Bildern und Dokumenten*, zusammengestellt von Renate Wagner, Amalthea: Wien / München 1975, s. 97.
- 55 Arthur Schnitzler: *Komödie der Verführung. In drei Akten*, S. Fischer: Berlin 1924.
- 56 Conny Bauer: *Die Rezeption Jens Peter Jacobsens* (jf. note 7), s. 129.
- 57 Jens Peter Jacobsen: *Novellen*. S. Fischer: Berlin 1890. I Schnitzlers *dagbog* findes der dog ikke belæg for, at han har læst *Frau Fönß* eller andre noveller af Jacobsen.
- 58 J. P. Jacobsens Spor (jf. note 1), s.18.
- 59 Dansk Litteraturhistorie, bd. 3, af Hakon Stangerup og F.J. Billeskov Jansen. Politikens Forlag: København 1966, s.94.
- 60 J.P. Jacobsen: *Mogens og andre Noveller*, Gyldendals Forlag, København 1928, s.149, 143.
- 61 Christian Benne: *Das weite Land: Schnitzlers kierkegaardsche Bilanz des Ästhetizismus*, i: *Modern Austrian Literature*, red. Geoffrey C. Howes / Jacqueline Vansant, 2000, bd. 33, nr. 3/4, s. 29.
- 62 Jf. Ernst-Ullrich Pinkert: *Arthur Schnitzler und Søren Kierkegaard. Zur Auseinandersetzung Schnitzlers mit Kierkegaards Entweder – Oder [...]*, i: *Jahrbuch der Deutschen Schillergesellschaft*, udg. af Wilfried Barner [m.fl.], årg. 57, Wallstein: Göttingen 2013, s.251-272.
- 63 Arthur Schnitzler: *Komödie der Verführung* (jf. note 55), s. 66.
- 64 Søren Kierkegaard: *Enten-Eller*, Første Halvbind, i: Søren Kierkegaard: *Samlede Værker*, bind 2. Gyldendal: København 1995, 125f.
- 65 I henhold til sin dagbog læste Schnitzler de tyske udgaver af Peter Nansens *Julies dagbog* d. 8. og 12.9.1911 og af Karin Michaëlis' *Den farlige alder* d. 24.10.2012.
- 66 <http://gutenberg.spiegel.de/buch/2955/2> (5.4.2014)
- 67 *Raunkjærs Konversationsleksikon*, Det danske forlag: København 1950, bd., 6, s. 409.
- 68 Brev til Wilhelm Fliess d. 19.3.1899 (jf. note 31), s. 381.
- 69 J. P. Jacobsen: *Samlede Værker*, bd. 3, Udgivet paa grundlag af digterens efterladte papirer af Morten Borup, Gyldendalske Boghandel, Nordiske Forlag: København 1927, s. 11.
- 70 Jf. note 51.
- 71 Arthur Schnitzler: *Entworfen und Verworfenes. Aus dem Nachlass*, hrsg. von Reinhard Urbach, S. Fischer: Frankfurt/M. 1977, s. 442-448.
- 72 Ernst Mach: *Analyse der Empfindungen und das Verhältnis des Physischen zum Psychischen*. Mit einem Vorwort zum Neudruck von Gereon Wolters. Wissenschaftliche Buchgesellschaft: Darmstadt 1985, s. 20. [1. opl.1886].
- 73 Sigmund Freud: *Briefe 1879-1939*, S. Fischer: Frankfurt/M. 1960, s. 307, 30.7.1915.
- 74 Conny Bauer: *Die Rezeption Jens Peter Jacobsens* (jf. note 7), s. 129
- 75 *Ibid.*, s. 139.
- 76 *Ibid.*

Per Jacobsen

Ateisme hos J. P. Jacobsen

... leve sit liv og dø sin død

Fra det 19. århundredes første halvdel var et nyt syn på religion, moral, kunst og litteratur ved at bryde igennem i Europa, først og fremmest i Tyskland, England og Frankrig. I England havde geologen Charles Lyell (1797-1875) i 1833 rettet et kraftigt slag imod bibelens skabelsesberetning ved at påvise, at jordskorpen var dannet ved en langvarig udvikling, der kunne forklares ud fra allerede kendte fysiske og kemiske processer.

I 1859 fik den anden del af skabelsesberetningen et grundskud, da Charles Darwin (1809-1882) fremsatte sine evolutionsteorier, der som Lyells teorier byggede på tanken om en stort set langsom og gradvis udvikling, og reducerede mennesket fra at være et væsen skabt af Gud og i Guds billede til at være det sidste led af en dyreart. I Frankrig grundlagde Auguste Comte i 1840'erne en almen videnskabelig metode, positivismen, der skulle bygge på det »positive«, det vil sige på kendsgerninger og det, der eksisterer, og ikke på fantasi og spekulationer.

I Tyskland kom nytænkningen først og fremmest inden for filosofi og religion. Filosofen Ludwig Feuerbach (1804-1872) hævdede i sine skrifter *Gedanken über Tod und Unsterblichkeit* (1831), *Philosophie und Christentum* (1839) og *Das Wesen des Christentum* (1841), at sjælen ikke var udødelig, men døde sammen med legemet, og at Gud ikke var andet end en projektion af menneskelige ønsker og længsler og et sindbillede på menneskets inderste natur og idealer. Mest radikalt proklamerede Friederich Nietzsche (1844-1900) »Gud er død«, et dictum, der på det nærmeste er blevet en etikette for den moderne ateisme og tillige blev kulminationen på oprøret mod

Gud. Og som alle bombastiske slagord er det blevet og bliver stadig misforstået og misbrugt.

Det siger sig selv, at kunst og litteratur ikke kunne forblive upåvirket af dette åndelige og videnskabelige opbrud. I Danmark førte det til det såkaldte moderne gennembrud i 1870'erne som et opgør med Biedermeiertidens idyldyrkelse og borgerdyd og den kirkeligt dominerede moral. Litteraturen skulle »sætte problemer under debat«, som Georg Brandes proklamerede i 1871. Den skulle behandle og tale åbent om religion, kvindens stilling, ægteskabet, opdragelse og magtforholdene i samfundet.

I sin første roman, *Fru Marie Grubbe*, der er henlagt til det 17. århundrede, lod J. P. Jacobsen bogens sidste kapitel munde ud i en samtale mellem Marie Grubbe og Ludvig Holberg om moral og gudstro og om straf og belønning efter døden. I Jacobsens anden og sidste roman Niels Lyhne beskæftigede han sig indgående med de nye tanker og idéer, der kom til Danmark ude fra Europa, også ateismen, der fra 1840'erne fik fodfæste og indledte realismen. Set under ét er de to romaner, udover deres høje litterære kvaliteter, også et bidrag til en forståelse af oplysningstidens og den moderne tids historie i Danmark.

Fru Marie Grubbe

I europæisk sammenhæng er oplysningstiden en meget forskelligartet epoke, der i Vesteuropa strakte sig fra ca. 1690 til 1780 og generelt var præget af en optimistisk tro på fornuft og viden. Den var forskellig fra land til land, men fælles var troen på fornuften og en mere eller mindre udtalt skepsis over for de kristne dogmer.

De første sprækker i den kristne ortodoksi i form af agnosticisme og deisme var med til at bane vejen for den moderne ateisme i det 19. århundrede. Betegnelsen agnosticisme, der bygger på modsætningen mellem tro og viden, er siden Thomas Henry Huxley anvendte den i 1869, blevet brugt om den opfattelse, at der ikke kan opnås viden om

emner, der er genstand for religiøse eller filosofiske spekulationer; at det med andre ord ikke er muligt at få vished for Guds eksistens eller for livet efter døden. En anden holdning i tiden, *deismen*, sagde, at Gud nok har skabt verden, men at han derefter havde trukket sig tilbage uden at gribe ind i verdensordenen, som var styret af naturlove, som ikke mindst Isaac Newton (1643-1727) havde formuleret. Ej heller styrede Gud den historiske udvikling, som var menneskeværk.

Det var et stort skridt fra den traditionelle kristne tro på, at verden er skabt af Gud og styret af Gud, men det er stadigvæk ikke ateisme, hvis vi ved ateisme forstår en bevidst afvisning af en personlig gud. Man kan ikke tale om ateisme i *Fru Marie Grubbe*, for der er ingen ateister. I beskrivelsen af Ulrik Christian Gyldenløves sidste timer i begyndelsen af romanen er der tale om et simpelt fravær af tro, eller *irreligiositet*, der ikke er det samme som ateisme. Som alle -ismer er ateisme en lære eller en teoretisk holdning, og er af den grund noget andet end irreligiositet.

Foruden at være en skildring af Marie Grubbes omskiftelige liv med hendes længsel efter kærlighed som det dominerende tema, er romanens tid og dens historiske forløb i sig selv et vigtigt tema. Få forfattere har, som J. P. Jacobsen, gjort så indgående studier af historiske forhold, tankegang, sprog og klædedragt for at kunne give sine personer og deres omgivelser et realistisk og sandfærdigt præg. Maries ægteskaber og sociale fald har nok optaget eftertiden mest, men det er vigtigt også at hæfte sig ved romanens lidt kuriøse undertitel *Interieurer fra det syttende Aarhundrede*, der skal forstås som *samfundets interior*.¹ Jacobsen har, med sin undertitel tydeligvis lagt vægt på, at hans roman skal læses også som en skildring af enevælden og oplysningstiden.

I Smlgn. den kendte vækkelsesprædikant Vilhelm Birkedals (1809-92) sprogbrug i fortællingen til hans memoarer *Personlige Oplevelser* fra 1890: Mine Venner .... gaar ud fra, at jeg maa have en Del af fortælle fra Samfundslivets Interior.

Som H. C. Andersens i det kun få år tidligere eventyr *Høns-Grethes familie* lader J. P. Jacobsen Marie Grubbe og Ludvig Holberg møde hinanden i sin roman. Det skete i 1711 ved Grønsund færgested, da Holberg var flygtet fra pesten i København, og havde indlogeret sig i Borrehuset, hvor Marie var endt som færgeskone. Holbergs *Epistel 89* er den første litterære kilde til vor viden om den historiske Marie Grubbe, og den samtale, de to fører i slutningen af romanen, er det sidste vi hører om Marie, inden hun dør. Det giver naturligvis samtalen en særlig betydning. Den er så at sige Jacobsens dom over Maries liv og bliver samtidig et forsvar imod den forargelse, hendes liv og færden har vakt igennem tiderne.

Holberg er, hverken i sin epistel eller i Jacobsens opfattelse af ham, forarget over Maries sociale fald. Holberg er i epistelen *forundret* over, at »hun sagde, sig at leve langt meere fornøyet, end udi det første Ægteskab.«^{II} Og hos J. P. Jacobsen er Holberg »uformuendes til at begribe, at I har kunnet præferere en gemen Staldkarl og Stoddere for en saa perfekt Cavalliere som hans Eksellence Statholderen...«

Ateisme?

Første gang vi møder tro eller rettere fravær af tro, er ved Ulrik Christian Gyldenløves dødsleje. Den sværmeriske og lidt overspændte 17-årige Marie har forelsket sig hovedkulds i denne Københavns helt, der har brudt den svenske belejring af København i den første Karl Gustav-krig. Vi får at vide, at han i folkemunde bliver kaldt

---

II Ludvig Holberg, *Epistola LXXXIX*, Værker i tolv bind, v. F. J. Billeskov Jansen XI, 1971, s. 92-93. Holberg-citaterne i denne artikel stammer fra denne udgave. Også gengivet i *Jacobseniana* nr. 7.

Flere har tolket Maries kærlighed til Søren Ladefoged som ikke bare et socialt, men også som et moralsk fald. Se videre derom i min artikel *Digternes Marie Grubbe* i *Jacobseniana* nr. 8, 2014. Historikeren Dan H. Andersen har nok udtrykt det mest håndfast og kontant i sin biografi *Marie Grubbe og hendes tid*, Viborg 2006: »Derfor er Marie Grubbe stadig en udfordring for os, ikke på trods af, men fordi hun valgte en kærlighed, der var forkert. Forkert dengang, forkert nu.« (s. 253)

Oberst Satan. Med det tilnavn kan han næppe have hørt til Guds bedste børn, og vi fornemmer også, at han har ført et ugudeligt og ryggesløst soldaterliv uden tanker på religiøse sager, og der var da også »[...] enkelte fromme Sind, der sukkede til Herren, at hans Fod maatte ledes bort fra Syndens slibrige Adelveje og hans Hu vendes fra Alt, som ondt var...« (s. 69).

Da han kort tid efter, at han og Marie har mødt hinanden, bliver farligt syg af malaria og skal dø, vil han da heller ikke have noget at gøre med den kongelige konfessionarius, der er blevet sendt for at berette ham, men jager ham ud med hånsord og trusler. Da bliver der sendt bud efter den strenge magister Jens Justesen fra Trinitatis, en sand helvedesprædikant, der taler dunder til ham og truer ham med evig fortabelse og pinsler i helvede. Og Ulrik Christian falder til føje:

»Men saa hjælp mig da, hjælp mig, Præst! Hvad er du Præst for, naar du intet kan hjælpe? Bed! For Guds Skyld bed! Er der ingen Bønner i din Mund? Eller giv mig din Vin og dit Brød, der er jo Frelse, siger de, i Vinen og Brødet; jeg vil krybe for din Gud som en angergiven Pog...« (s. 87)^{III}

Ved aftenstide, da han, efter at have har angret sine synder og sit tidligere gudløse liv, og ligger hen i en døs kun få timer før sin død, sniger Marie sig ind i værelset til ham for at trøste ham. Han forledes i et kort øjeblik til at behandle hende på sin gamle soldatermanér, men besinder sig og viser hende med forfærdelse bort som en frister og Satans udsending.

Ulrik Christians gudløshed og hans rædsel for at ende i helvede er en episode, der skal ses i relation til Maries drøm om en stærk og modig mands kærlighed. Denne drøm, der skulle følge hende hele livet, er underordnet romanens hovedtema *Eros*. Hendes beundring og forelskelse skyldes, at hun i Ulrik Christian tror at have fundet

---

III Bemærk, at Ulrik Christian siger *din* Gud. Det er for ham en fremmed gud, der ikke har været hans.

denne stærke og modige mand. Og hendes skuffelse, at han er en kujon og det, den aldrende Marie i samtalen med Holberg taler om, når hun siger: »Jeg tror, hver Menneske lever sit eget Liv og dør sin egen Død, det tror jeg.« (s. 306).

Ulrik Christian har levet sit eget vilde og farefulde og også gudløse soldaterliv, men han dør ikke sin egen død, men en død, der er blevet ham pånødet. Derfor er han ikke den helt, Marie havde troet, men en svækling, hvad hun chokeret indser i sygeværelset, og som hun bagefter i sine tanker udtrykker med ordene:

»O, naar det var Enden paa al Storhed: en trælleagtig Klynken, et lystent Vanvid og knælende Angst, o, saa var der ingen Storhed; den Helt, som hun havde drømt, han red ud ad Dødens Porte med klirrende Spore og ringende Bidsel, med blottet Hoved og sænket Kaarde, men ikke med Angst i de vilde Øjne, ikke med Naadesbønner paa skælvende Læber.« (s. 103)

Efter chokket og skuffelsen over Ulrik Christians død bliver Marie grebet af en sværmerisk og overspændt fromhed, og søger trøst i religionen. Postiller og ikke mindst Johannesåbenbaringen bliver en tid hendes eneste læsning.

Men hendes religiøse raptus fortager sig. Hun bliver, som det var meningen med hendes københavnsophold, indført ved hoffet, og er stolt og smigret over den beundring, hendes skønhed vækker og betages af hofetiketten og pragten i det kongelige selskab.

At det er Maries skuffede forventninger og kærlighedsdrømme, der er hovedsagen ses senere i hendes møde med andre mænd, hvor hun igen, men af helt andre årsager og under helt andre omstændigheder skuffes. Hendes ægtemand Ulrik Frederik Gyldenløve bedrager hende, og viser sig at være en pjalt og en kujon. Hendes senere elsker Sti Høg, hvis brutalitet og styrke ved en enkelt lejlighed betager og imponerer hende, viser sig alligevel at være en svækling, så hun kan sige til ham:

»Om du vidste, hvor jeg troed' dig stor! stolt og stor og stærk, du som er saa svag.«^{IV} (s. 240).

Først mange år senere, under sit mislykkede ægteskab med Pal-le Dyre, finder hun i Søren Ladefoged den mand, der ikke skuffer hendes forventninger. Han genopvækker hendes længsel og hendes trang til kærlighed, da hun ser ham tæmme og redde de vilde og panikslagne heste ud af Tjeles brændende hestestald. Og hun fantaserer i tanker om ham som sin kommende mand.

»Og hun skulle bøje sig ind under alt dette, elske alt dette, tage Godt og Ondt af denne sorte Haand ...« (s.264)

Vi hører først noget om Maries forhold til Gud og til religionen igen i hendes samtale med Holberg i sidste kapitel. Ud af de mange samtaler, de to havde ført med hinanden »en Timestid eller to i Træk«, refererer Jacobsen kun denne, der bliver til en meningsudveksling om moral og tro. Marie taler for retten til at følge sine tilbøjeligheder, Holberg forsvarer vedtagne dyder som mådehold, sandfærdighed og ærbarhed. For Marie er det at leve »retteligt«, at gøre sin pligt og bære sine byrder uden at knurre.

Samtalen om troen viser begges (og tidens) usikkerhed om livet efter døden. Hun har gennem hele sit liv været troende, og kan på Holbergs spørgsmål: »Tror I da ikke paa en Gud, Morlille ... og paa det evige Liv?« i fuld overensstemmelse med sandheden da også svare: »Gud have Lov og Tak, jo, jeg gør, jeg tror paa Vorherre.« Men da Holberg videre spørger: »Men den evige Straf eller den evige Løn, Morlille?« svarer hun med et spørgsmål, der i virkeligheden er en beskrivelse af hendes eget liv:

»Tror I, at den, som [...] har været ham haardt imod med Synd og Forargelse, men saa i mange Livsens Aar har stridt for at gøre sin Pligt og baaret hver Byrde uden at knurre, men aldrig i Bøn eller aaben Anger har begrædt sit forrige Levnet, tror I, at hun som har levet som hun har troet var rettelig

---

IV Bemærk, at Marie igen forbinder »storhed« med sit mandeideal.

levet men uden Haab om belønning hisset og uden Bøn derom, tror I, Gud vil skyde hende fra sig og kaste hende bort, endog hun aldrig bad Gud et Bønnens Ord.«^V

Det er oplysningstidens tanker om, at et liv levet i tålmodighed og sagtnodighed er en del af gudsdyrkelsen og menneskets moralske forpligtelse, som Holberg efter sit virkelige møde med Marie Grubbe, udtrykker i en af sine *Moralske tanker* som sit syn på et sandt kristent liv og ægte gudfrygtighed:

»De kaldes retteligen gudfrygtige, hvilke ikke saa meget med Munden, som udi Hierte øve Guds frygt, ja som ere altid lige og ikke ved Paroxysmos dyrke GUD; [...] og som ikke hofmode sig og opblæses af Medgang eller lade sig nedslaae af Modgang, men ere fornøiede med Guds Vilie, og skikke sig taalmodigen udi hvad Kaars Gud pålægger dem.«^{VI}

Holbergs spørgsmål, (»Tror I da ikke paa en Gud, Morlille ... og paa det evige Liv?«) udtrykker netop det nye i oplysningstidens forhold til religionen, på den ene side en fast tro på Guds eksistens, på den anden usikkerheden om livet efter døden. Og når Holberg som svar på den del af Mariens spørgsmål, der drejer sig om livet efter døden siger: »Derpaa tør intet Menneske svare,« er det ikke en afvisning af hendes »trosbekendelse«, men en smukt formuleret agnosticisme.

Tro og forholdet til religionen er vigtige indhold i *Fru Marie Grubbe*. Vi møder i denne roman så at sige et tværsnit af oplysningstidens religiøse forhold: fravær af tro eller irreligiøsitet hos Ulrik Christian Gyldenløve, en fast tro på Gud hos Marie Grubbe og agnosticisme hos Ludvig Holberg. Men der er ingen ateisme i romanen. Ateisme som en bevidst stillingtagen til Guds eksistens bliver derimod et tema i Jacobsens næste roman *Niels Lyhne*, der foregår i det 19. århundrede, hvor den moderne ateisme opstod.

V *Fru Marie Grubbe* s. 307. J. P. Jacobsen, *Samlede Skrifter I Femte udgave*, København og Christiania 1906.

VI Ludvig Holberg, Bind 12, *Moralske Tanker, Libr. IV. Epigramm*. 168, s. 266-67.

Niels Lyhne

Niels Lyhne fra 1880 er en roman om en brydningstid, hvor gamle og nye tanker støder sammen. Især spiller oprøret mod Gud og afvisningen af hans eksistens en fremtrædende rolle for romanens titelperson. Hans første opgør med Gud finder sted allerede i barndommen, ved hans faster Edeles dødsleje, da han som 12-årig inderligt beder til Gud og trygler ham om at lade hende leve:

»Jeg slipper dig ikke, Vorherre, jeg slipper dig ikke før du har sagt ja, du maa ikke tage hende fra os, for du vød jo, hvor vi elsker hende, du maa ikke, du maa ikke!« (s.53)^{VII}

Og da hans bøn ikke bliver hørt, vækkes hans trods. Han føler det som en vold, der er øvet imod ham, en grusomhed, et udslag af tyranni. Og han vender sig forbitret fra Gud:

»Men havde Gud vendt sig fra ham, saa kunde han ogsaa vende sig fra Gud. Havde Gud ingen øren, saa havde han heller ingen Læber, havde Gud ingen Naade, saa havde han heller ingen Tilbedelse, og han trodsede og viste Gud ud af sit Hjerte.« (s. 57).

Det er begyndelsen til Niels Lyhnes kamp imod Gud, som han med mellemrum fører lige til sin død.

Da han og barndomsvennen Frithiof kommer til København fra Jylland for at studere, træffer de hos deres legekammerat fra barndomshjemmet billedhuggeren Erik Refstrup, den mondæne og frigjorte enkefru Boye, i hvis hjem de snart bliver hyppige gæster. Det er vigtigt at mærke sig, at romanens tid er lidt før Jacobsens egen. Niels Lyhnes ungdomsår i København er 1840'erne, og han falder i krigen mod Preussen og Østrig i 1864. Det tidsfæster så nogenlunde de tanker og bevægelser, der fra Europa nåede salonerne og det intellektuelle miljø i København:

VII *Niels Lyhne*, J. P. Jacobsen, *Samlede Skrifter II*, femte udgave, København og Christiania 1906.

»Foruden Fruens blege Søsterdatter traf de her sammen med en Del unge Folk, vordende Digtere, Malere, Skuespillere og Arkitekter, alle sammen Kunstnere paa deres Ungdom mere end paa deres Talent, alle sammen fulde af Haab, modige, kamplystne og saare lette at begejstre. Der var vel enkelte iblandt dem af disse stille Drømmere, der bræge vemodigen mod en svunden Tids svundne Idealer, men de fleste af dem var opfyldte af det, der den Gang var det Nye, drukne af det Nyes teorier, vilde af det Nyes Kraft og blændede af dets Morgenklarhed.« (s. 80).

Omtalen af de nye tanker er, som det ses, holdt i meget generelle vendinger, og lægger mere vægt på det iltre og ungdommelige i begejstringen over det nye, end egentlig at komme nærmere ind på, hvori det nye bestod. Vi befinder os i en brydningstid, hvor nye tanker og teorier massivt presser sig på og ganske naturligt vinder gehør hos en ung generation, der gør oprør mod gamle og nedslidte idéer. Det eneste, der til at begynde med bliver sagt mere konkret, er udtryk for en gryende kvindefrigørelse, og bliver netop lagt i munden på fru Boye, der ikke vil acceptere det idealiserede og tilbedende billede af kvinden, som mændene har dannet sig:

»Nej, De maa ikke smile, det skal slet ikke være Spøg. Tværtimod, det er meget alvorligt, for denne Tilbedelse, den er i sin Fanatisme i Bund og Grund tyrannisk, vi skal tvinges til at passe ind i Mandens Ideal. Hug en Hæl og klip en Taa! det i os, der ikke stemmer med hans ideale Forestilling, det skal bort, om ikke ved at kues, saa ved at overses, ved systematisk Forglemmelse, ved at nægtes al Udvikling, og det vi ikke har, eller som slet ikke er ejendommeligt for os, det skal drives i den vildeste Blomstring, ved at hæves til Skyerne og ved at der altid forudsættes, at vi har det i højeste Maal, og ved at gøres til den Hovedhjørneste, hvorpaa Mandens Kærlighed er bygget. Jeg kalder det Vold mod vor Natur. Jeg kalder det Dressur.« (S.94-95).

Niels og fru Boye bliver forelsket i hinanden, men på grund af faderens død og senere også hans mors, er Niels borte fra København i mere end et år. Da han vender tilbage til byen fra barndomshjemmet,

Lønborggård, og fra udlandet, og i al den tid ikke har været i forbindelse med fru Boye, viser det sig, at hun har forlovet sig. Hun er vendt tilbage til spidsborgerligheden i sit gamle miljø, til »Rigdom, Beundring og Selskabslykke«, som Niels skuffet og sarkastisk udbryder, da hun fortæller ham om sin forlovelse.

»[...] er meget anset, uhyre anset, og de syntes Allesammen jeg skulde og vilde saa gerne have det, og ser du, saa kunde jeg fuldtud indtage min Plads mellem Folk igen, som jeg før havde, ja bedre egentlig, fordi han er saa anset, paa alle Maader, og det havde jeg jo dog længtes efter saa længe.« (s. 131)

Fru Boye kommer til at stå som eksponent for et vigtigt tema i romanen: det tillærte og i virkeligheden overfladiske frisind og den uselvstændige optagethed af det moderne. Hendes frigjorthed var ny og ikke hendes egen. Hun havde lært den på en rejse til udlandet af en landsmand, »en bekendt dygtig Kritiker, der hellere ville have været Digter.«^{VIII} Alle de nye idéer er, når det kommer til stykket, kun et tyndt lag fernis over den gamle borgerlighed og de traditionelle dyder. Fru Boye er et eksempel på, det romanen *Niels Lyhne* i høj grad handler om, hvor vanskeligt, det er at gå imod strømmen, hvor let det er at tage det nye til sig, men hvor svært det er at holde fast og efterleve det. Og Niels erkender også selv, at »man gør sig ikke saa let uafhængig af det fædrene Bogskab.«

Vi skal helt hen i anden halvdel af romanen, før der bliver sat fokus på ateismen, og hvor afvisningen af Gud, der som tema blev slået an i Niels Lyhnes oprør i barndommen, bliver uddybet. Det sker sigende og symbolsk en juleaften, hvor Niels ved et tilfælde har truffet sammen med en bekendt, doktor Hjerrild på en restaurant, og de senere vandrer ensomme gennem den øde by, så at sige omgivet af kristendommens mest spektakulære fest, og hvor julesalmen »Et barn

---

VIII Denne kritiker, der ikke nævnes ved navn, har flere træk, tilfælles med Georg Brandes.

er født i Betlehem« lyder ud til dem og følger dem gennem de stille og tomme gader.

Denne dr. Hjerrild, der spiller en vigtig rolle i romanen som skeptiker og ræsonnør, er ikke nogen særlig entydig person. Niels ved fra en spydig omtale, at han i religiøs henseende er »yderlig frisindet« men ud fra sine egne tidligere samtaler med ham, at han politisk er »ganske det Modsatte«. Tilsyneladende fritænker, men uden at have bundet sig til nogen bestemt anskuelse i religiøse, politiske eller nationale spørgsmål. Han introduceres med en kort beskrivelse af sit politiske og nationale tilhørsforhold:

»Han hørte til de den Gang ret talrige Kredse, hvor man betragtede den nye Frihed med, dels skeptiske, dels fjendtlige Blikke, og hvor man i religiøs Henseende var mer end rationalistisk, mindre end atheistisk, naar man ikke enten var indifferent eller mystisk, hvad der også kunne hænde. Man fandt i disse Kredse, der jo for øvrigt var meget forskelligt nuancerede, at Holstøn var Ens Hjerte mindst ligesaa nær som Jylland, følte slet ikke noget til Slægtskabet med Sverig og holdt ikke ubetinget af Danskheden i dens ny-danske Former. Endelig kunne man sin Molière bedre end sin Holberg, Baggesen bedre end Oehlenschläger, og var måske lidt sødlig i sin Kunstmag.« (s. 148-49) ^{IX}

Videre optræder han mest af alt som en djævelens advokat, der betragter meninger og bevægelser udefra, og klart ser modsætningerne i de nye paroler og svaghederne i de gamle og overleverede sandheder. Han er gået ud denne juleaften for at undgå den »ydmygende fornemmelse« at være sat udenfor, selv hos den elskværdige familie, han ellers plejede at holde jul sammen med. Han har fået den tanke, at han var i vejen, når de sang deres julesalmer. Det viser sig i samtalens løb, at han først og fremmest ser nederlag og undergang i ateismen, og han advarer Lyhne imod at vælge den nedslående skæbne

---

IX De nationalliberales nationalromantiske holdning dominerede i midten af århundredet den offentlige mening og kulturlivet.

at høre til blandt taberne, der ikke har formået at bringe deres sag til sejr, at blive isoleret for: »det er dumt at lægge sig ud med den regerende Sandhed ved at agitere for Kronprins-Sandheden.« (s. 151).

»Tro mig, der er frelsende Lykke for et Menneske i at kæmpe for en Idé, der har Fremgang, medens det er demoraliserende at høre til den tabende Minoritet, som Livet, ved den Retning, i hvilken det udvikler sig, giver Uret, Punkt for Punkt, Skridt for Skridt. Det kan ikke være anderledes, for det er saa bitterlig mismodigt, at se det, man lige ind i sin Sjæls inderste Stille er overbevist, om er Sandheden og Retten, at se denne Sandhed forhaanet og slaaet i Ansigtet af hver den usleste Trosknægt i den sejrende Hær, at høre den smædet med Skøgenavne, og saa Intet at kunne gøre...« (s. 152)

Og selv om ateismen skulle sejre, ser han stadig med pessimisme og uden illusioner på en fremtid ud Gud:

»Atheismen er dog grænseløs nøgtern, og dens Maal er jo til syvende og sidst ikke andet end en desillusioneret Menneskehed. Troen på en styrende og dømmende Gud, det er Menneskehedens sidste store Illusion og hvad saa, naar den har tabt den? Saa er den bleven klogere; men rigere, lykkeligere? Jeg ser det ikke.« (s. 155-156)

Niels Lyhne taler begejstret og optimistisk og måske også noget naivt om sin tro på en verden uden Gud. Han ser hen til den dag, hvor

»Menneskeheden fri kan juble: der er ingen Gud! Den Dag skabes der som med et Trylleslag ny Himmel og ny Jord. Først da bliver Himlen det fri, uendelige Rum, i Stedet for et truende Spejderøje. Først da bliver Jorden vor, og vi Jordens, naar hin dunkle Saligheds og Fordømmelses Verden derude er bristet som en Boble. Jorden bliver vort rette Fædreland, vort Hjertes Hjem, hvor vi ikke er som fremmede Gæster en stakket Stund, men al vor Tid. Og hvilken Intensitet vil det ikke give Livet, naar Alt skal rummes i det, og Intet er lagt hen udenfor. Den uhyre Kærlighedsstrøm, der nu stiger op mod den Gud, der tros, naar Himlen er tom, da vil den bøje sig hen over Jorden, med elskende Gang imod alle de skønne, menneskelige Egenskaber og Evner, som vi har potenseret og smykket Guddommen med, for at gøre den vor Kærlighed værd. Godhed, Retfærdighed, Visdom, hvem kan nævne dem alle? Begriber

De ikke, hvilken Adel det vil brede over Menneskeheden, naar den frit kan leve sit Liv og dø sin Død, uden Frygt for Helved eller Haab om Himmerig, men frygtende sig selv, og med Haab til sig selv?» (s. 155)

Over for den skeptiske Hjerrild, der spørger, hvordan det skal gennemføres, og hvor han vil finde alle de stærke individer, der skal til for at sætte en sådan ateistisk Menneskehed sammen, svarer Niels, der fuldtud er klar over, at ateismen ikke med et slag kan sejre og erstatte kristendommen. Det er lige så svært i et samfund i opbrud at gøre sig fri af troen på Gud som af alle de andre borgerlige holdninger og fordomme, fordi den gamle tro stadig hænger fast i bevidstheden:

»[...] hverken denne Generation eller den næste eller den næste igen vil kunne bære Atheismen, det ser jeg godt, men i hver Generation vil der være Enkelte, der ærligt vil kæmpe sig til et Liv paa den og en Død i den, og de vil saa i Tidernes løb danne en Række af aandelige Ahner, som Efterkommerne med Stolthed kan se tilbage paa, og vinde Styrke ved at betragte.» (s. 156)

Lyhne og Hjerrild er tilsyneladende uenige, men i virkeligheden taler de om to sider af ateismen. Niels om indholdet, Hjerrild om hvor svært det er at være blandt de første.

Vi møder ateismen igen, da Niels Lyhnes bliver gift med Gerda, der ønsker at dele alt med ham, også hans ateisme. Niels går kun modstræbende med til at være sin unge kones lærermester i »det Nye«. Han føler, at han ikke har nogen ret til at bestemme over hendes tro, og vil til at begynde med lade hende beholde sin tro på Gud:

»Han nænnede ikke at tage hendes Gud fra hende, ikke at landsforvise alle hine hvide Skarer af Engle, der svæver syngende den ganske Dag igennem Himlen, og kommer til Jorden saa ved Aftenstide og spreder sig fra Leje og til Leje i en trofast Vagt, og fylder Nattens Mørke med et beskærmende, usynligt Lys. Han vilde saa nødtigt, at hans tungere, billedløse Livssyn skulde skyde sig ind imellem hende og Himlens milde Blaanen og faa hende til at føle sig utryg og forladt. Men hun vilde det anderledes, hun vilde dele Alt med ham [...]» (s. 255)

Gerda insisterer. Den belæring, Niels giver hende, er en gentagelse og uddybning af hans tanker fra samtalen med Hjerrild: En personlig gud, der leder alt og belønner og straffer efter døden, er virkelighedsflugt, troen på sig selv giver menneskeheden kraft til at leve sit liv »i Samklang med dèt, den Enkelte i sine bedste Øjeblikke satte højest af dèt, der boede i ham, i Stedet for at lægge det udenfor sig selv i en kontrollerende Guddom.« Guder er menneskeværk, og kan derfor ikke bestå, en gud, der ikke fik sit lys fra menneskeheden, som ikke besad »slægternes ædlest andelige indhold«, ikke var en gud men en afgud, fordi han var stivnet og ikke udviklede sig sammen med menneskeheden, at (s. 256) »Men han skjulte heller ikke for hende, hvor knugende tung og trøstesløs Atheismens Sandhed i Sorgens Timer kunde blive at bære, i Sammenligning med hin lyse, lykkelige Drøm om en himmelsk Fader, som styrer og regerer.« (s. 257)

Og da Gerda bliver syg og skal dø, ser vi igen, hvor de gamle og velkendte forestillinger, det tillærte hænger fast, og hvor let det vender tilbage. Gerda er bange for at dø. Havde hun blot ikke været alene. Niels sender bud efter præsten, der så godt forstår, at hun ønsker forsoning med sin tidligere Gud. Han vækker hendes erindringer med ord, der klang »saa hjemlig festligt ligesom Klokkernes Kimen en Julemorgen.« Og Gerda dør i fred med sin Gud. Men Niels hjemsøges igen af en stor sorg, da hans og Gerdas lille søn bliver syg og dør uden at få den lægehjælp, der måske havde kunnet redde hans liv. Som en sidste udvej og i sin fortvivlelse beder Niels til Gud, men da hans bøn ikke bliver hørt reagerer han ikke som ved Edele Lyhnes død med trods mod den ubønhørlige Gud, men med bebrejdelser mod sig selv og sit frafald fra »idéen«.

»Han var blevet fristet og han var falden; det var et Syndefald, et Frafald fra Ideen. Det var vel saa, at Traditionen havde været for stærk i hans Blod; Menneskeslægten havde i mange tusinde Aar altid raabt imod Himlen i sin Nød, og nu havde han givet efter for denne nedarvede Trang;» (s. 266).

Og til sidst, da Lyhne bliver såret og skal dø i krigen i 1864, og Hjerrild, der tilfældigvis er læge på lazarettet spørger ham, om han vil se en præst, og han forbitret afslår og siger, at han ikke har mere brug for en præst end Hjerrild selv, afsluttes deres samtale fra juleaften, der ikke blev fuldendt dengang. Det ser ud som om han alligevel får det sidste ord:

»Der er ikke Tale om mig, jeg lever og er rask, lig ikke og pin Dem med Deres Anskuelser. Folk, der skal dø, har ingen Anskuelser, og det er ogsaa lige meget med dem, de har. Anskuelser er kun til at leve paa; i Livet dør gør de deres Nytte. Kan det hjælpe et eneste Menneske, at de dør i én Anskuelse eller en anden? Tro De mig, vi har jo Alle sammen lyse, bløde Minder fra vor Barndom, jeg har set saa mange Snese dø, det trøster altid at faa de Minder frem. Lad os være ærlige, vi kan være, hvad vi vil kalde det, vi kan dog aldrig faa den Gud helt ud af Himlen, vor Hjerne har for mange Gange tænkt sig ham deroppe, det er ringet ind i den og det er sunget ind i den, fra vi var ganske smaa.« (s. 270)

Men han får alligevel ikke det sidste ord, for Niels holder fast. Han vil ikke se en præst:

»De mener det godt,« hviskede Niels, »men, og han rystede bestemt på Hovedet.« (s. 270)

»Sidste Gang Hjerrild saa' til Niels Lyhne, laa han og fablede om sin Rustning og om, at han ville dø staaende.« (s. 271)

Det er Marie Grubbes helt, der »red ud ad Dødens Porte med klirrende Spore og ringende Bidsel, med blottet Hoved og sænket Kaarde...«

Sådan dør Niels Lyhne.

Efterskrift

I en nylig udkommen bog, *Rygtet om Guds død*^x beskæftiger præst i folkekirken Søren Matthiesen (SM) sig med J. P. Jacobsens ateisme.

X Søren Matthiesen, *Rygtet om Guds død En tanke og dens fallit*, Hovedland 2013. Citaterne er fra denne udgave.

Hovedsigtet med bogen, der også behandler Kierkegaard, Dostojevski og Nietzsche, er at (be)vise, at tanken om Guds død fra begyndelsen har spillet fallit, og fostret tanken om overmennesket, som førte Nietzsche ud i sindssyge og Europa ud i to verdenskrige. Hverken mere eller mindre. Det er naturligvis ikke stedet her at give en samlet anmeldelse af SMs bog, men når han nu har inddraget J. P. Jacobsen i sine overvejelser og i sin forkyndelse af »den evige Gud«, finder vi det påkrævet at komme ind på nogle af hans fejllæsninger, fejlfortolkninger, udeladelser og hans tvivlsomme forhold til de tekster, han fortolker for at få sin tese til at passe.

Ifølge SM har Marie Grubbe vendt Gud ryggen, da hun skuffes over sin helt, Ulrik Christian Gyldenløve. Det hedder ligefrem, at Marie er stolt over, at han fornægter troen på Gud og det evige liv, og at hendes skuffelse skyldes, at han ikke holder stand, men opgiver sit oprør mod Gud og beder Jesus om tilgivelse. (s. 14). I Jacobsens tekst er der intet belæg for denne opfattelse. Vi ser ingen grund til at tro, at Marie skulle være stolt af hans fornægtelse af troen på Gud og det evige liv, og må spørge: »Hvor ved SM det fra?« De få gange Marie og Ulrik Christian Gyldenløve er sammen, er der overhovedet ikke tale om religion eller tro på Gud, og hun er ikke til stede under hans opgør med den kongelige konfessionarius, eller overværer, at han underkaster sig og angrer over for præsten fra Trinitatis. Han er irreligiøs og ikke ateist. Det er først, da han ligger stille hen, og Marie lister sig ind til ham og oplever hans »trælleagtige klynken, han lystne vanvid og knælende angst«, at hun skuffes dybt i sin betagelse af ham.

Videre mener SM, at Marie vender Gud ryggen ved at sætte den mand, hun skal elske ind i Guds sted. Om det står der hos Jacobsen:

»[...] at den, en Kvinde skulde følge, han skulle være hende som en Gud paa Jorden, at hun med Kærlighed og ydmygt kunde tage af hans Hænder Godt og Ondt, alt som hans Vilje var, ...« (s. 248)

Der står jo tydeligt som en Gud på jorden, ikke at han skulle træde i stedet for Gud. Jacobsen tegner et billede af en epoke, det 17.

århundrede, og i det 17. århundrede var det stadig kristeligt at efterleve skriftens ord om ægteskabet. At en kvinde skulle underordne sig sin mand just som Marie udtrykker det, er der intet ateistisk i, for sådan var også kristendommens syn på kvindens stilling i ægteskabet, sådan som jo apostlen Paulus skriver i sit brev til menigheden i Efesos: »I hustruer skal underordne jer under jeres mænd som under Herren: thi en mand er sin hustrus hoved, ligesom Kristus er kirkens hoved«,^{XI} eller som han i første Timotheusbrev pålægger kvinderne at gå sømmeligt klædt, opføre sig stiltfærdigt og adlyde manden og ikke byde over ham.^{XII}

Det er ikke sådanne skriftsteder, der helt passer ind i vor tids syn på kvinden og hendes stilling. Men endnu i oplysningstiden var de stadig god latin, så J. P. Jacobsen er helt i overensstemmelse med den tid, han beskriver. Det er derfor at gå alt for vidt at hævde, at Marie, har vendt sig fra Gud, og søger en jordisk gud. Det, hun søger, er en mand, hun kan elske med den trang til underkastelse, hun allerede i sine ungpigeår har vist i sine dagdrømme i lysthuset på Tjele. Og vi kan heller ikke acceptere, når SM skriver, at Marie som gammel er vendt tilbage til kristendommen, hvad der angiveligt skulle fremgå af hendes samtale med Holberg, for hun har aldrig vendt sig fra Gud, men har altid været troende.

SM ser ikke, at *Niels Lyhne* er en udviklingsroman. Lyhnes første forsøg på at trodse Gud efter hans faster Edeles død (af SM konsekvent kaldt Adele), forstår han ikke som det første skridt på vejen mod ateisme. Niels er stadig »en Vasal, der griber til Vaaben mod sin retmæssige Herre, thi han troede endnu, og kunne ikke trodse troen bort.« (s. 58). Han er bare tolv år. Og der går mange år, før emnet tages op igen. Han kommer til København for at studere, og vi hører om ham, at

---

XI Paulus' brev til Efeserne, 5. 22, 23

XII Første Timotheusbrev 2, 13-15

»Niels kommer med i kredsen omkring »det nye«, hvor man vil »opløse« kristendommen og »fuldkomne« et ateistisk livssyn, der er inspireret af Nietzsches forkyndelse af Guds død og af et naturalistisk livssyn, der blandt andet er inspireret af Charles Darwin.« (s.31).

I Jacobsens *Niels Lyhne* siges der jfr. mit citat af samme passage intet om at opløse kristendommen eller fuldkomne et ateistisk livssyn. Dertil kommer, at vi, som SM selv skriver, befinder os i »den radikale kreds i 1840'ernes København«. Når vi nu ved, hvor nøjeregnende med tid og sted J. P. Jacobsen var igennem hele sit forfatterskab, kan vi ikke få det til at passe, at SMs »radikale kreds« skulle være inspireret af Nietzsche og diskuterer »Nietzsches forkyndelse af Guds død«. *Also sprach Zarathustra* kom først i årene 1883-85, kun kort tid før Jacobsens død, og under alle omstændigheder milevidt fra 1840'ernes København. Vi kan derfor ikke tro på SMs påstand om, at det var det, der blev diskuteret i 1840'ernes København, heller ikke, at Nietzsche teori om overmennesket skulle erstatte troen på Gud, som han gang på gang påstår. Jacobsen dementerer det selv, da Niels under julesamtalen med dr. Hjerrild taler om at ateismen vil få det bedste frem i menneskeheden, eller da han belærer Gerda om verden uden en personlig Gud, »der leder Alting til det Bedste«. (s. 256):

»Han fremhævede for hende, hvilken Kraft og Selvstændighed det ville give Menneskeslægten, naar den i Troen på sig selv søgte at leve sit Liv i Samklang med det, den Enkelte i sine bedste Øjeblikke satte højest af det, der boede i ham, i Stedet for at lægge det uden for sig selv i en kontrollerende Guddom,« (s. 256)

Det er ikke just den overmennesketeori, som SM udmaler for os, men en beskrivelse af et selvstændigt individ, der hverken udmærker sig fysisk eller intellektuelt. Det er ikke fair at hæfte et så belastet begreb som Nietzsches overmennesketeorier på *Niels Lyhnes* ateisme, og i *Fru Marie Grubbe*, hvor SM også taler om overmennesket, er anakronismen mere end åbenbar. Den ateisme, der sammen med mange andre emner, har været diskuteret i Fru Boyes salon,

har snarere været Feuerbachs projektionsteorier, for man genkender dem, både i Lyhnes samtale med doktor Hjerrild, og da han senere i romanen belærer Gerda om ateismen. Og de passer smukt ind i tiden, 1840'ernes København.

Fru Boyes tilbagevenden til spidsborgerligheden ser SM som hendes tilbagevenden til »kristendommens trygge havn« (s. 33), selv om hun forklarer sine bevæggrunde helt anderledes jfr. citatet ovenfor. Som man vil se, digter SM igen. Der står intet hos Jacobsen om »kristendommens trygge havn«.

SM siger: »Det er på den baggrund, jeg vil minde om, hvordan de omtalte forfattere, som for alvor tog fat på tanken om Guds død, ikke blot bidrog til at præsentere tanken for en større offentlighed, men også til at beskrive den høje pris, det moderne menneske kan komme til at betale, hvis det insisterer på at holde fast ved tanken om Guds død. Og jeg vil vise, hvordan den tanke ofte måtte lide skibbrud og spille fallit også i disse forfatteres værker.« Men det forholder sig ikke, som SM påstår. J. P. Jacobsen er om nogen bevidst om, hvor svært det er at efterleve ateismen, og at det vil tage generationer før menneskeheden kan bære at være uden en Gud.

Søren Sørensen

Vid J. P. Jacobsens død

Når et stort menneske går bort, virker meddelelsen om det ofte inspirerende på digtere, enten fordi de beundrer personlighed og værk, eller fordi de har haft personlig tilknytning til den bortgangne. Er man selv en af faget, virker mødet med en fagfælles mindedigt særlig kært, og når man selv har skrevet om J. P. Jacobsen i digte¹, ligger der en speciel oplevelse i et sådant møde.

Det gælder også i mødet med Carl von Snoilskys *Vid J. P. Jacobsens død*. I denne omgang helt korrekt gensynet, genoplevelsen. I 100-året for J. P. Jacobsens død udgav Selskabet værket *J. P. Jacobsens spor*, og heri citerer professor Louise Vinge (dengang Lunds Universitet) hele Snoilskys digt – side 59. 13 strofer i regelbunden metrik *som Jacobsen ikke kunde lida* – Snoilskys selvkritik i et brev til Brandes; Jacobsen kunne nu godt bruge metrik, og har gjort det mesterligt, hvad Snoilsky naturligvis helt havde på det rene.

Meget jacobsensk indleder den svenske lyriker med et syn: *jag såg*, og straks har han taget os læsere med ind i Jacobsens verden af poetiske forestillinger: et forladt slot med arabesker i fantastiske former, som i *til en Haandtegning af Michel Angelo* (1874), den dunkle park med *Jasminers tungtaandende Duft*, i Snoilskys version er de bedøvende. I alle fire strofer i første sang følger han nøje sit thistedske forbillede og viser hvor stærkt Jacobsen har været med til at reformere det digteriske sprog, langt ud over sproggrænserne; vort syn på naturen er for altid farvet af naturvidenskabsmandens beskrivelse når denne skrev digte.

I de følgende fire strofer samler han sig om romanfigurerne Edele, Marie, Gyldenløve, Niels og Fennimore – og her skal en dansk læser minde sig selv om at *lidelse* betyder lidenskab – men fortsat skrives

og beskrives der i Jacobsens kolorit og med den præcision der viser den fine digters håndelag:

*Når ildens svage glimten fra din arne
Om et rubinglas efter skyggen jager.*

Endnu dirrer ordet

– sådan sluttes den sekvens, profetisk sandt.

I den sidste del af digtet forlader Snoilsky referaterne til Jacobsens hovedværker. Nu udvides tredje del til fem strofer; genren kræver en konklusion, en udødeliggørelse af den afdøde i kraft af de værker han har skænket menneskeheden, nu *alt er smertefri fred/ og lænken glider bort nu fra hans hænder.*

Kernebegrebet i Snoilskys oplevelse af Jacobsens værk er *Et vekselspil af skønheden og smerten.* – Det er al stor litteratur, fra Petrarca over Shakespeare til Goethe og Baudelaire, og hvad andet vil man kunne sige om den afdøde?

Vid J. P. Jacobsens död er mere end et digt om den afdødes efterlængskaber. Det er også en bautasten over værkernes betydning for svensk litteratur. Her står Snoilsky nemlig ikke alene. En anden med betydelig indflydelse i årtierne efter 1885, både i Norden og i den tyske kulturkreds, var Ola Hansson. Iflg. visse forskere går der en lige linje fra Jacobsen via Ola Hansson til Sigmund Freud og psykoanalysen. Hansson skrev lige ud i 1902: *Som stilist og som psykolog lærte han os frem for alt stolthed over og højagtelse for digterens kunst*². I 2010 holdt et litterært selskab to seminarer om Ola Hansson og J. P. Jacobsen³, og den der skriver dette, talte ved de lejligheder om den svenske digters forhold til den danske mester. Også ved den lejlighed omtaltes også Carl von Snoilsky, seks år ældre end Jacobsen, født 1841, men han debuterede 11 år før Jacobsen, i 1861.

Som yngre var Snoilsky nært knyttet til Christian Winther og dennes hustru, kom i deres hjem i København og gjorde deres selskab i Rom. I katastrofeåret 1864 skrev han lige som Winther en række stærke digte om Danmarks ulykker: i Uppsala i januar mindede han om dem *som snart skal stå for skud i kulden/ på Dannevirkes skanser* og opfordrede sine tilhørere om behovet for at støtte Danmark. Derfor gjorde tilbagetoget fra netop Dannevirke også stærkt indtryk på ham, så han skrev to digte om det. Søslaget ved Helgoland den 9. maj 1864 gav motiv til et nyt digt, og næsten samtidigt skrev han et om Storken, nemlig den som mistede sine unger da prøjserne skød Dybbøl Mølle i grus. Til skandinavernes julefest i Rom 1864 skrev han en sang som indeholdt flere strofer om Danmarks bitre skæbne, da det med Frederik Paludan-Müllers ord få uger forinden lå *Brat af Slaget rammet/ kastet haardt til Jord.*

En række digte har italienske motiver, og hans rejser i Spanien inspirerede ham til sonetter i Petrarcas efterfølgelse. Iblandt disse finder man *Bellman i Madrid* – Jacobsen er en af de få i samtiden der ikke har skrevet om Bellman, og Snoilskys berømteste digt er måske *Gammelt porcelæn* om den tilsyneladende tåbelige konge af Sachsen der byttede et regiment soldater for en krukke af porcelæn, men måske var den klogeste alligevel ved at satse på kunsten som er langtidsholdbar. Digtet har sonettens form og dens underfundighed og skarpe pointering.

Hans *Svenska bilder* (1894) var for mange generationer en skolebog på linje med Selma Lagerlöfs *Niels Holgersson*; mange danske gymnasieelever har også stiftet bekendtskab med disse fortællinger på solide vers.

Til J. P. Jacobsen skrev Snoilsky et brev og sendte ham sit portrætfoto; så vidt det er bekendt, måtte Georg Brandes besvare venligheden ved at sende et foto af Jacobsen til Snoilsky.

Litteraturhistorikere har i eftertiden været noget hårdere ved den adelige og nationalromantiske digter, Carl von Snoilsky, end ved

den radikale danske digter han beundrede og hyldede. En nutid kan gøre sig fri af fordommene og se dem begge som de litterære skikkelser de var – og glæde sig over at læse dem.

Citaterne fra Snoilsky er oversat til denne tekst.

Noter

- 1 Se digtet *J. P. Jacobsen i Troldepejl og andre digte*. Forlaget Attika 2008 side 40, og *J. P. Jacobsenvillanelle i Underskov 3 – en antologi med lyrik og kortere prosa*. Forlaget Ordsnedkeren 2009 side 56.
- 2 I Sveriges Författarförbunds udgivelse *När vi började* 1902.
- 3 Dansk-Svensk Forfatterselskab/Danskt-Svenskt Författarsällskap i anledning af 150 året for Hanssons fødsel.

Carl von Snoilsky.

Mindedigt

Nedenstående mindedigt findes i Emmy Ingeborg Bruns dagbogs-optegnelser fra 1910. Her skriver hun også: »Jeg elsker J. P. Jacobsen for hans Ærligheds Skyld i det Religiøse!« Dagbogen befinder sig på Det kgl. Bibliotek og blev i 2012 lagt ud på nettet af Uffe Kim Poulsen.

Til J.P. Jacobsen

*Du Sorgens tunge Sanger, vi lægger paa Din Grav
de friskeste Roser, vor lyse Sommer gav.
Haabløs har Du aftjent paa Jord Din Værnepligt,
dog rigt har Du gjort Fyldest med hvert smertefødt Digt !*

*Du fandt ej nogen Udvej for Alkærlighedens Magt
Dit eget varme Hjærte har dog Vejen Dig sagt ?
Du fandt ej nogen Udvej for et Liv i Evighed –
Dit eget varme Hjærte Du sønderrev derved.*

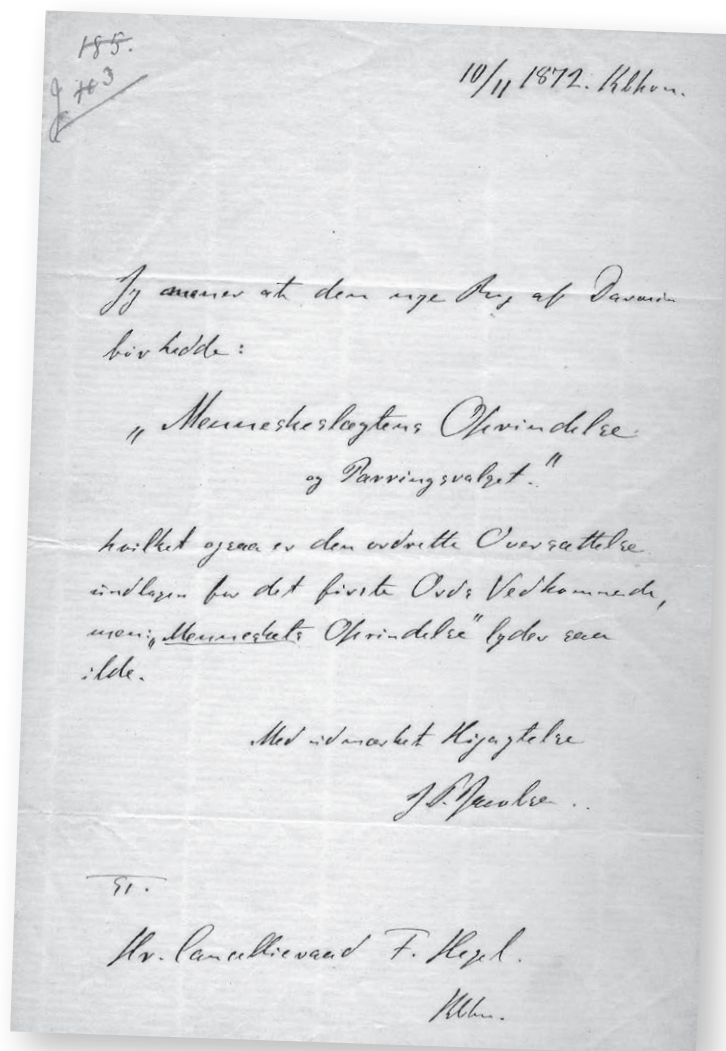
*Det tænkte Du ej over, hvad andre klarlig saa
- Du selv var jo det bedste Exempel derpaa :
Jo senere Guds Billed i os er mejslet ud,
des mere umuligt at leve uden Gud !*

*Nu har Du gennemvandret den vanskelige Død,
og nu har Du forstaaet, hvad Livets Kamp betød ?
af Dine Mol-Akkorder har vi lært Orgelspil:
Dit dybe Savn har vist os, at Gud maa være til!*

Brev fra J. P. Jacobsen

Dette brev fra J. P. Jacobsen til Gyldendals direktør Frederik Hegel har Museum Thy netop anskaffet til samlingen. Brevet drejer sig om titlen på J. P. Jacobsens oversættelse af Charles Darwins bog om menneskets afstamning. Bogen udkom i 1874 med titlen »Menneskets Afstamning«. Som det fremgår af brevet, ønskede Jacobsen titlen »Menneskeslægtenes Oprindelse«.

J. P. Jacobsen Selskabet

J. P. Jacobsen Selskabet blev stiftet i 1958 for at redde digterens fødehjem i Thisted fra nedrivning. Huset blev året efter restaureret og rummer i dag Lokalhistorisk Arkiv for Thisted Kommune. J. P. Jacobsen Selskabets formål er at medvirke til at bevare og fremme interessen for J. P. Jacobsens litteratur og liv, samt værne om Jacobsen-minder.

Gennem årene har Selskabet bidraget til at udgive publikationer om Jacobsen, arrangere foredrag, studiekredse og koncerter. Selskabet samarbejder med Institut for Æstetik og Kommunikation ved Aarhus Universitet om udgivelse af skriftserien, »Jacobseniana. Skrifter fra J. P. Jacobsen Selskabet«. Skriftserien udkom første gang i 2006 og udsendes gratis til Selskabets medlemmer.

J. P. Jacobsen Selskabet har fysisk hjemsted på Thisted Museum, Jernbanegade i Thisted. Museet og Selskabet har et tæt og godt samarbejde. Museet rummer en mindestue for Jacobsen og formidler på fornem vis viden om hans liv og baggrund.

J. P. Jacobsen Selskabet afholder hvert år generalforsamling på forfatterens fødselsdag, d. 7. april, og i tilknytning hertil holdes et offentligt foredrag. Et medlemskab koster 150 kr. om året.

Indmeldelse i Selskabet kan ske ved henvendelse til **Thisted Museum tlf. 9792 0577** (mandag-fredag kl. 8-16). Eller pr. e-mail til thistedmuseum@mail.tele.dk

J. P. Jacobsen Selskabets syv bestyrelsesmedlemmer er følgende:

Svend Sørensen (formand), museumspædagog,
tlf. 9792 0577, e-mail: svend@thistedmuseum.dk

Jytte Nielsen, museumsleder,
tlf. 9792 0577, e-mail: jytte@thistedmuseum.dk

Knud Sørensen, forfatter,
tlf. 9772 5085, e-mail: knudsoerensen@dlgpost.dk

Jørgen Miltersen, tidl. redaktionschef,
tlf. 9798 1585, e-mail: miltved@mail.dk

Poul Bangsgaard, tidl. højskoleforstander, forfatter, foredragsholder,
tlf. 8635 0050, e-mail: bangsgaard@pc.dk

Jørn Erslev Andersen, lektor, lic.phil.
tlf. 4023 8551, e-mail: joern.erslev@dac.au.dk

Else Bisgaard, lektor,
tlf. 9793 1120, e-mail: else.bisgaard@vuchthy-mors.dk